

Kerkenvisie Westerveld

Gemeente Westerveld
Raadhuislaan 1
7981 EL Diever

in samenwerking met:
Hylkema Erfgoed B.V.
Mariahoek 4
3511LD Utrecht
www.Hylkemaerfgoed.nl
&
COUP B.V.
Professor Snijdersstraat 2
2628 RA DELFT
www.coup-group.com

met dank aan:
kerkeigenaren en andere
betrokken partijen

december 2021

Gemeente Westerveld

Titel   *Kerkenvisie Westerveld*

Status   *definitief*

Datum   *december 2021*

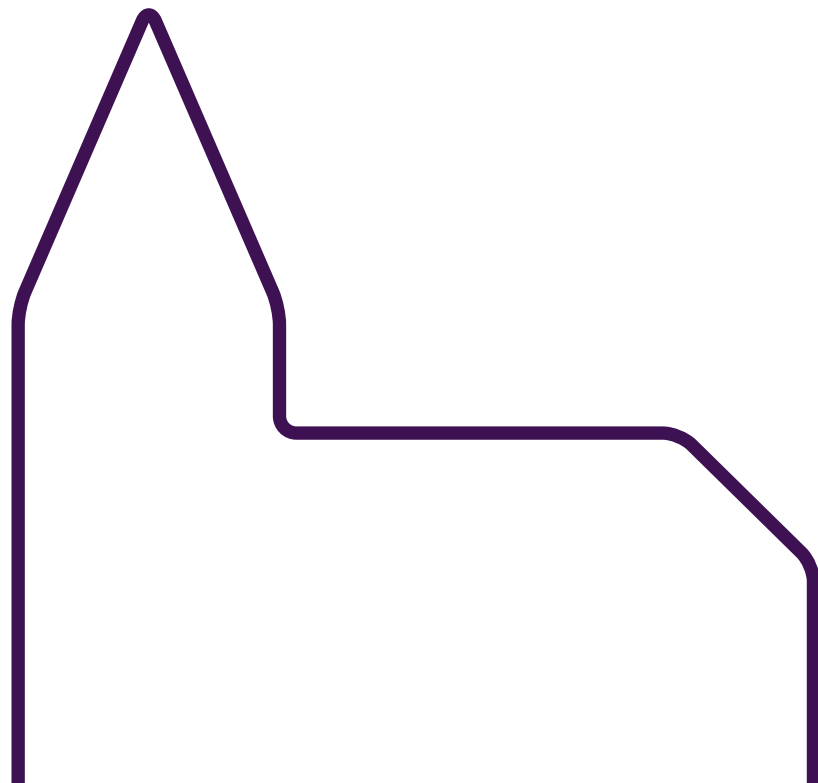
Adviseur   *Hylkema erfgoed B.V. & COUP B.V.*

Door   *Bernard Stikfort (Gemeente Westerveld)*
Reinoud Pince van der Aa (Hylkema Erfgoed)
Heleen Agterhuis (COUP)
Dewi Kuen (COUP)
Henk Jan Lekkerkerk (COUP)

Vormgeving   *Eve Robidoux (COUP)*

Foto's   *Gemeente Westerveld*
Axel Wiewel
Kim Weststellingwerf

Copyright © 2021 COUP B.V.

woord vooraf

Westerveld, december 2021

Voor u ligt de Kerkenvisie van de gemeente Westerveld. Nu hoor ik u denken, ‘Westerveld, die gemeente vol natuur en erfgoed, dat is toch geen religieuze gemeente?’

Dat is deels waar, maar het kerkelijk leven is ook in Westerveld onlosmakelijk verbonden met het erfgoed en de cultuur van onze gemeente.

Westerveld telt in totaal 15 kerkgebouwen, waarvan er 14 nog worden gebruikt voor de eredienst, 11 een monumentenstatus hebben en wist u dat in Westerveld zowel het kleinste houten- als stenen kerkje van Drenthe staan?

Iedereen kent natuurlijk de imposante, middeleeuwse dorpskerken in onze gemeente, maar ook buiten de gebaande paden kunt u bijzondere kerken tegen komen. Die ieder een specifiek verhaal met zich meedragen, vaak gesteund door een grote groep enthousiaste vrijwilligers.

Bijzonder is ook het verhaal van de vier niet- monumentale kerken in onze

gemeente. Zij benaderukken dat de rol van de kerk in de samenleving nog steeds springlevend is.

Er zijn echter ook bedreigingen.

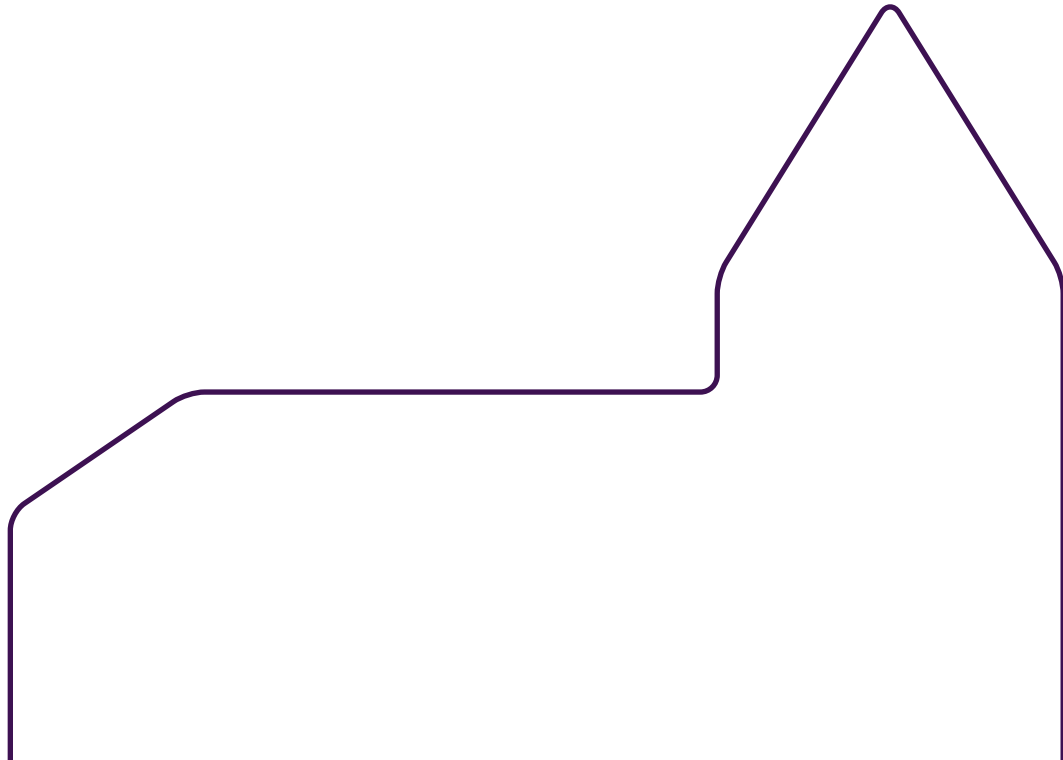
Met name door de ontkerkelijking in de samenleving heeft het rijk middelen beschikbaar gesteld die een gemeente als Westerveld in staat stellen om een kerkenvisie op te stellen.

Dat hebben we dan ook gedaan, samen met alle 15 kerken uit onze gemeente. Een kerkenvisie helpt ons samen met de betrokken kerkbesturen en kerk-eigenaren om op tijd te anticiperen op veranderende maatschappelijke- en kerkelijke ontwikkelingen die gevolgen kunnen hebben met hoe een kerk, als gebouw, behouden kan blijven.

De kerkenvisie gaat weliswaar over het ‘gebouw’ kerk, maar is tevens onlosmakelijk verbonden met de rol van de kerk in de samenleving. Door deze kerkenvisie op te stellen samen met de partijen die het aangaat, hopen we de rol van zowel het gebouw als het instituut kerk voor de toekomstige samenleving invulling te kunnen blijven geven.

R. Jager

Burgemeester gemeente Westerveld.

inhoudsopgave

woord vooraf	3
inhoudsopgave	5
hoofdstuk 1 inleiding	6
hoofdstuk 2 onderzoeksmethode	10
hoofdstuk 3 opbrengsten en quotes uit participatie	12
hoofdstuk 4 feiten en cijfers	16
hoofdstuk 5 onderzoeksresultaten: cultuurhistorisch onderzoek	26
hoofdstuk 6 onderzoeksresultaten: toekomstverwachting kerken	30
hoofdstuk 7 onderzoeksresultaten: sterkte-zwakte-kansen-bedreigingen analyse	36
hoofdstuk 8 opbrengsten en ideeën	40
hoofdstuk 9 visie	50
hoofdstuk 10 actieplan	54
hoofdstuk 11 15 kerkenpaspoorten	56

hoofdstuk 1

De gemeente Westerveld heeft in 2019 de decentralisatie uitkering voor het maken van een Kerkenvisie aangevraagd bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en gekregen. De reden hiervoor was de wens om vroegtijdig een beeld te krijgen van wat er speelt bij de kerkeigenaren en hun gebouwen. Tot voor kort bestond de indruk dat er geen directe noodzaak was om hierover met de betrokken kerken in gesprek te gaan. Van de 12 kerkgebouwen is het

merendeel monumentaal en met deze kerkbesturen is regelmatig contact, bijvoorbeeld tijdens de organisatie van Open Monumentendag.

Voor het opstellen van deze visie is met alle kerkbesturen een persoonlijk participatietraject gestart

De openheid tijdens de gesprekken was groot en gaandeweg bleek dat bijna alle kerken die nog in religieus gebruik zijn (op één na) en kampen met krimpende gemeenschappen.

De gemiddelde leeftijd van de kerkgangers is daarbij hoog. Met de bewonderenswaardige inzet van vrijwilligers en door soms slimme samenwerking op te zoeken, lukt het om de kerken in religieus gebruik te houden. Het onderhoud van het kerkgebouw en het organiseren van activiteiten begint echter steeds zwaarder te worden om vol te houden. Zowel qua menskracht als financieel. Het overheersende beeld is dat alle kerken, op een enkeling na, een onzekere toekomst zien, binnen nu en 10-15 jaar. Sommigen al binnen 5 jaar. Uit de Kerkenvisie onderzoeksresultaten die wij u in

deze rapportage presenteren, blijkt, in tegenstelling tot de beginaanname, dat er noodzaak is om proactief over de langere termijn toekomst van het religieus erfgoed in Westerveld na te denken. Er ligt een behoefte vanuit de kerken om hier gezamenlijk met de burgerlijke gemeente actie op te ondernemen. Alleen zo kan het onzekere toekomstbeeld voor het religieus erfgoed veranderen in een wenselijk beeld: een nieuw hoofdstuk voor de kerken.

Westerveld staat hierin niet op zichzelf. De trend van ontkerkelijking is in (vrijwel) heel Nederland gaande. De komende jaren is de voorspelling dat 30% tot 80% van de kerkgebouwen in Nederland haar oorspronkelijke functie verliest (meest recente voorspelling CIO-K in 2016).

Momenteel wordt één op de vier Nederlandse kerkgebouwen niet langer gebruikt voor religieuze doeleinden. Dit blijkt uit onderzoek van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) naar alle kerkgebouwen van Nederland. Van

inleiding

de 7.110 kerken, synagogen, moskeeën en tempels in Nederland zijn er 1.530 herbestemd en 295 staan op het punt een nieuwe functie te krijgen. Alhoewel sommige kerkgenootschappen nog groeien, is de verwachting dat veel kerkgebouwen de komende jaren hun religieuze functie zullen verliezen.

Om kerkeigenaren die door willen als kerkgemeenschap of die hun gebouw juist een nieuwe functie willen geven te steunen, is op initiatief van minister Ingrid van Engelshoven (OCW) eind 2018 de Nationale Kerkenaanpak in het leven geroepen: een samenwerking tussen de kerken, provincies, gemeenten en erfgoedorganisaties. Vanuit het programma Toekomst Religieus Erfgoed stimuleren zij samen dat er per gemeente tijdig nagedacht wordt over alle kerkgebouwen in die gemeente.

De gemeente Westerveld heeft de handschoen opgepakt en is in september 2020 begonnen met de aanzet tot deze 'Kerkenvisie Westerveld'

Kerkenvisie

Bij het opstellen van deze Kerkenvisie zijn in Westerveld 15 kerkgebouwen meegenomen. Het gaat daarbij om kerken die als zodanig zijn gebouwd en bestemd zijn voor de eredienst.

14 van deze 15 kerken zijn in religieus gebruik. Eén kerk is herbestemd (Koloniekerkje Wilhelminaoord). Eén kerk is op het moment van dit onderzoek in transitie. Van de 15 kerkgebouwen genieten 11 een monumentale bescherming: acht kerken zijn aangewezen als rijksmonument, drie kerken zijn aangewezen als gemeentelijk monument. Vier kerken hebben geen monumentale status.

Bij het maken van een Kerkenvisie ligt de vraag voor:

Hoe borgen we het rijke verleden nu en in de toekomst van Westerveld? Hoe kan dit bijdragen aan gemeentelijke beleidsdoelen en stedelijke ontwikkeling en op het platteland? En hoe kan dit

worden ingepast in de opdracht die de kerkgenootschappen zich zelf stellen in de 21ste eeuw? Veel kerkgenootschappen zetten zich in om de door velen belangrijk ervaren functie van de kerk te behouden, ook al zal dat in een beperktere vorm zijn.

Om hierop een goed antwoord te kunnen geven moeten eerst andere vragen worden beantwoord, zoals: Hoe ziet de kerkcollectie van Westerveld eruit? Over welke geschiedenis en verhalen van de dorpsgemeenschappen en regio vertellen de gebouwen? En wat is hun cultuurhistorische en religieuze waarde, individueel en in het geheel gezien? Welke kerken blijven hun religieuze functie behouden? Welke ambities hebben kerkgemeenten als organisatie en met hun gebouw? Willen kerkgemeenten een kerkgebouw samen met één of met meer kerkgemeenten gebruiken? Of willen kerkgemeenten in hun kerk een combinatie maken met andere functies, bijvoorbeeld cultureel of maatschappelijk? Is het onderhoud door kerkbesturen te bekostigen en kunnen zij deze taak aan?

Het is belangrijk om deze vragen te stellen en te beantwoorden, want: Door de ontkerkelijking drukt de verantwoordelijkheid voor het onderhouden van een (monumentaal) kerkgebouw op een steeds kleiner wordende groep mensen.

Kerkbesturen willen hun gebouw eigentijdser inzetten of zoeken aanvullende inkomstenbronnen door zgn. "nevenbestemmingen". De dorpen en hun inwoners (ook niet kerkgaande dorpingen) voelen mee wanneer leegkomende kerkgebouwen te koop worden aangeboden. De gemeente Westerveld maakt beleid en voert dit uit, op allerlei terreinen die kerken raken. Denk aan: sociaal domein (zorg en welzijn), ruimtelijke ordening, zoals de Omgevingsvisie, etc. Ook heeft de gemeente een waardevol netwerk met overheids- en kennispartijen. Het is jammer wanneer samenwerkingskansen onzichtbaar en onbenut blijven. Hier liggen kansen wanneer kerk en gemeente samen optrekken. Als waardevolle kerkgebouwen

leeg dreigen te komen, dan kost herbestemmen tijd. Het is waardevol als meerdere partijen hierop kunnen anticiperen. Dan kunnen er eerder plannen gemaakt worden voor de volgende fase. Dit voorkomt dat langdurige leegstand tot verval en onnodige kosten of zelfs ongewenste sloop leidt.

Een Kerkenvisie biedt de kans om het geheel te overzien. Hierdoor ontstaan nieuwe kansen om vraag en aanbod van religieuze en andere ruimten in kerkgebouwen op elkaar af te stemmen.

De aantrekkingskracht van de dorpen, de economie, de waarden van huizen, worden allen positief beïnvloedt door de aanwezigheid van goed onderhouden waardevol erfgoed.

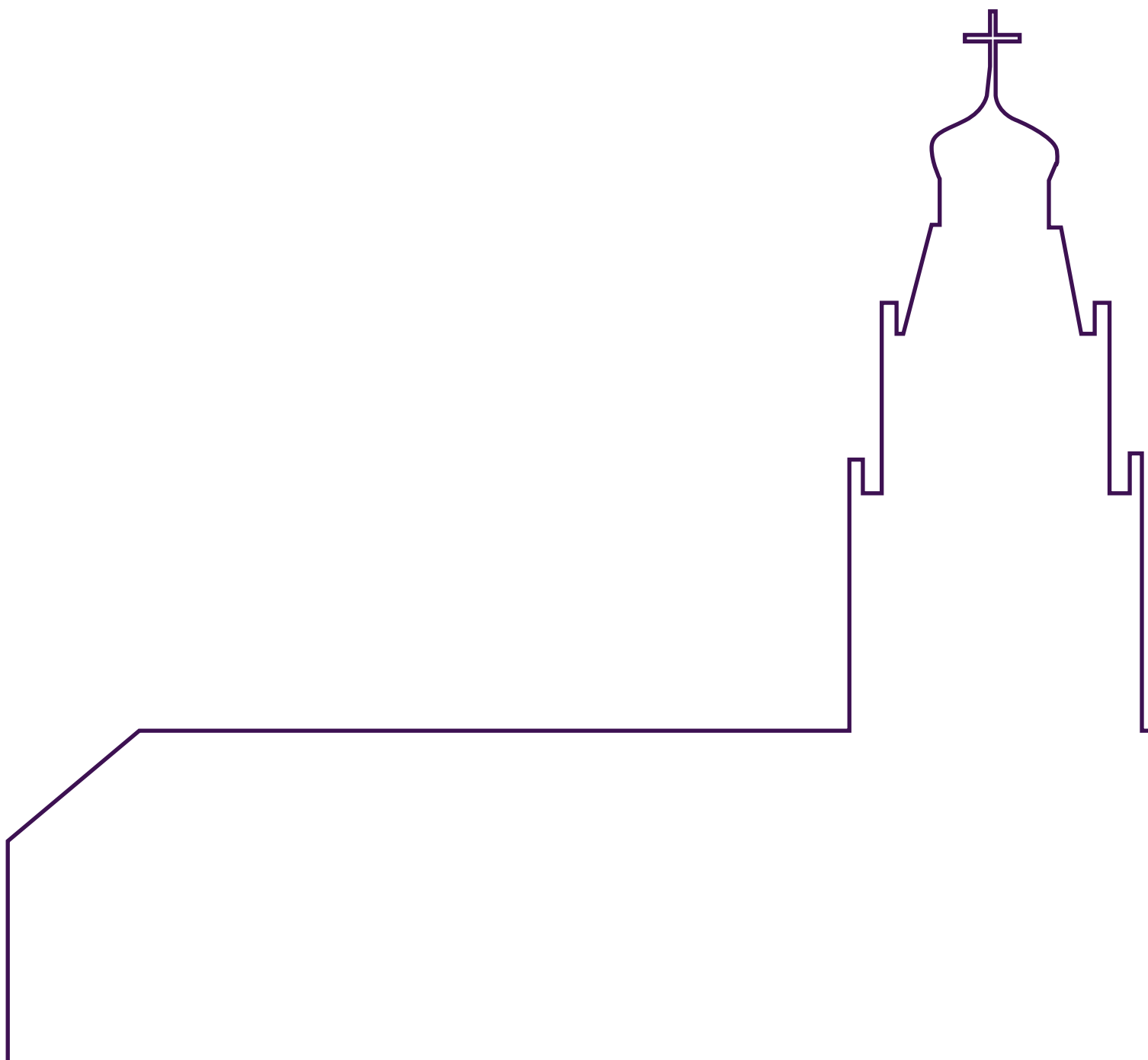
Voor alle stakeholders in dit traject kan het opstellen van een Kerkenvisie helpen bij het oplossen

van bovenstaande belangrijke vraagstukken. De kerkeigenaren voorop, maar ook de gemeente Westerveld, partijen in de stad en alle inwoners van Westerveld hebben een belang. In gezamenlijkheid ontstaat een goed beeld van de kerkenopgave in Westerveld. Dat kan een goede basis zijn waarop een gezamenlijke aanpak naar de toekomst kan worden ontwikkeld. Op deze wijze vergroten we de kans op een duurzaam gezond toekomstperspectief voor zowel de kerkgebouwen als de kerkgemeenschappen in Westerveld.

Uitnodiging

De ambitie is om alle betrokkenen te inspireren en energie te geven om de toekomst van de veelal historische kerkgebouwen in Westerveld transparanter en kansrijker te maken.

Fase 1

In de eerste inventariserende fase (stap 1 en 2) die in 2020 en 2021 is uitgevoerd, is met alle kerkeigenaren persoonlijk contact geweest en van alle betrokken kerken een paspoort met basisgegevens opgesteld. Dit onderzoek is aangevuld met analyses op gemeenteniveau. Zo maken we de opgave waar Westerveld voor staat, helder.

Ook zijn we in deze eerste fase op zoek gegaan naar de doelstelling van de Kerkenvisie. Wat verwachten de eigenaren en de gemeente van de Kerkenvisie? Welke antwoorden geeft de Kerkenvisie op welke vragen? De opgave of kerkenproblematiek en de kansen, kunnen per gemeente sterk verschillen en ook niet alle eigenaren hebben eenzelfde doelstelling voor ogen. Door gezamenlijk deze doelstelling uit te werken is de insteek dat bij alle betrokkenen draagvlak ontstaat voor het vervolg. Hierna kan een overall actieplan van start gaan,

waar iedereen zich in kan vinden. Deze eerste inventariserende fase levert meteen informatie op over gemeenschappelijke thema's en over de toekomstige ontwikkelkansen (en wensen) van de verschillende kerken. Voor sommige kerkgemeenschappen bestaat er nog nauwelijks ambitie tot verandering, terwijl andere kerken juist veel behoefte hebben aan ontwikkeling, en onderzoek over mogelijkheden voor de toekomst, eventuele subsidies of bestemmingswijzigingen.

Dat verschil is bepalend voor de wijze waarop de uitwerkingsfase (stap 3 en 4) van de Kerkenvisie wordt ingericht en voor het aantal kerkgebouwen dat wellicht nader zal worden onderzocht. In 2020 en begin 2021 is persoonlijk gesproken met alle kerkeigenaren.

In deze rapportage ligt de uitkomst voor van de eerste onderzoeksfase, met als belangrijkste onderdelen:

- een inventarisatie van de kerken als collectie en per kerkgebouw

- een overzicht van de doelstellingen waarmee kerkeigenaren en de gemeente Westerveld dit Kerkenvisietraject willen insteken
- de kerkenopgave in beeld gebracht waar Westerveld voor staat (met een doorkijk naar de toekomst)
- opgedane inzichten samengevat
- een visie op de kerkenopgave
- een voorstel voor vervolgactie!

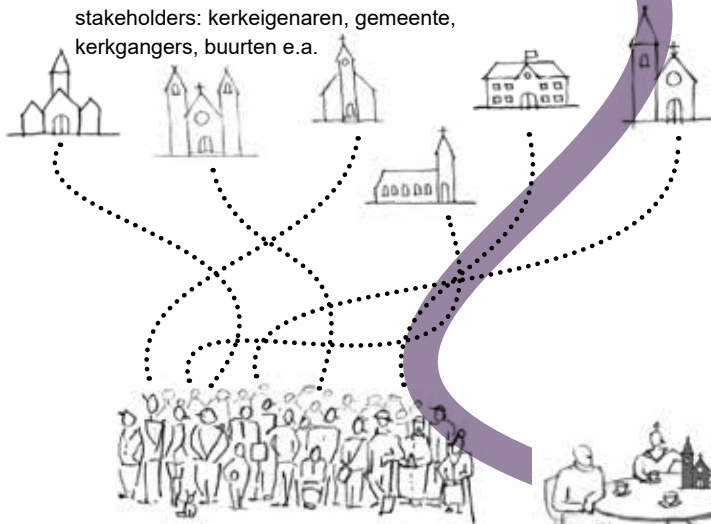
Er is voor Kerkenvisies geen vast format. Per gemeente is de situatie verschillend en daarin is flexibiliteit belangrijk. Centraal in dit onderzoek staat het kennismaken, het luisteren naar elkaar en het openstaan voor elkaars belangen en perspectief. Een Kerkenvisie gaat vooral om het creëren van een gesprekstafel tussen de eigenaren/ gebruikers, de gemeente en, later, de omwonenden. Vervolgens gaat het om komen tot doelgerichte actie!

Onze aanpak Kerkenvisie

Fase 1:

inventariserende fase (stap 1 en 2)

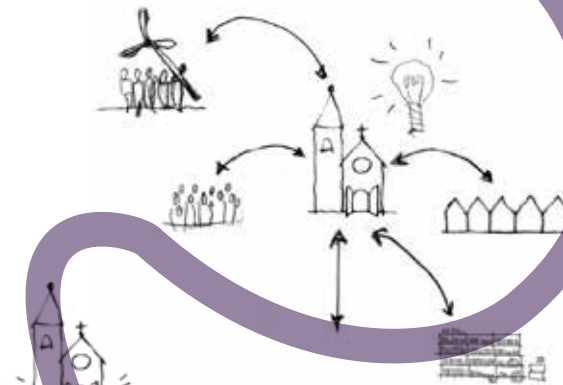
1 Inventariseren van kerkgebouwen en eigenaren, kennismaken en verkennen met stakeholders: kerkeigenaren, gemeente, kerkgangers, buurten e.a.

2 Vaststellen gemeenschappelijke doelen en werkwijze: op maat

4 Oplevering Kerkenvisie naast rapport en inventarisatie zijn nu de kansen per kerk in beeld. Het traject van de Kerkenvisie stopt hier, een vervolg kan plaatsvinden (5 en 6)

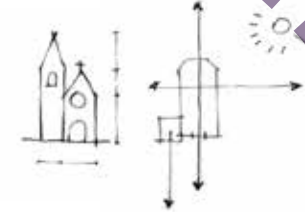
(de deuren staan open)

3 Onderzoek rollen en kansen bij zowel gemeente, kerkgemeenschap als omgeving

gebouw
gebied en context
geloof en gebruik
businesscase

Fase 2: uitwerkingsfase (stap 3 en 4)

5 Verdiepend onderzoek op gebouwniveau, toekomstkansen worden versterkt

6 Levend document Samenwerking en gesprekken gaan door, het document wordt steeds aangevuld met relevante ontwikkelingen. Proactief wordt nagedacht over nieuwe kansen voor leegkomende kerken en actie ondernomen.

hoofdstuk 3

“Wij hebben bij de mis maar 20% van de ruimte nodig. We denken er nu over na wat we met de rest kunnen doen.”

“We hopen dat de kerk weer een bron van culturele activiteiten wordt voor de samenleving die passend zijn bij de uitstraling van het kerkgebouw. De kerk participeert in sociaal maatschappelijke projecten, b.v. het gezamenlijk koken en eten met alleenstaande ouderen. Kerk zou wel gebaat zijn bij een zekere ondersteuning mbt de kerkenvisie. Kerk is goed geschikt voor bijvoorbeeld koren.”

“Er is een Stichting Vrienden van de Kerk die de kerk verhuurd voor niet-religieuze evenementen. De inkomsten hiervan gaan naar het onderhoud van de kerk. Door corona is dit wel wat stil komen te liggen.”

“Bij ons zijn niet-religieuze en passende activiteiten zeer welkom. We zijn daar wel makkelijker in geworden de afgelopen jaren. Bijvoorbeeld discussieavonden of open podium voor amateuroptredens. Een gemeenschappelijke organisatie met meerdere kerken die helpt met verhuur en/of reserveringen zou zeer behulpzaam kunnen zijn.”

“In de zomer houden wij open lucht diensten in het Shakespeare theater, met circa 400 bezoekers uit de hele regio.”

“Voor het asielzoekerscentrum faciliteren wij een kerstdiner. Asielzoekers worden gehaald en gebracht.”

“Met de predikant zijn nieuwe activiteiten opgezet om jeugd bij de kerk te betrekken; o.a. 'kliederkerk'. Ook om de tussenliggende generatie erbij te betrekken. Ook wordt er 'kerkcafé' georganiseerd waarbij door iemand uit de dorpsgemeenschap een inleiding wordt gehouden op zondagmiddag. Men probeert ook de kerk open te stellen bij evenementen in het dorp zoals de dorps- en kerstmarkt.”

“Buiten de eredienst wordt de kerk incidenteel gebruikt, bijvoorbeeld voor koffieochtenden. Hiervoor is veel belangstelling, soms tot wel 30 deelnemers, ook van inwoners die niet aan de kerk verbonden zijn. Het dorps huis is een jaar of 6-7 geleden gesloten; tijdelijk heeft de basisschool deze functie overgenomen. Er is wel eens over gesproken om dorpsactiviteiten in de kerk te houden, maar voor sommige dorpsbewoners is de drempel om dit in een kerk te doen, hoog.”

Activiteiten

opbrengsten en quotes uit participatie

“De kerk heeft financieel een redelijke buffer; en bezit ook nog een aantal percelen grond. Die financiële buffer staat wel onder druk, maar niet op korte termijn. Financieel knelt de schoen op korte termijn nog niet, maar om bestuurlijk mensen aan zich te verbinden is wel een knelpunt.”

“De kerk maakt zich zorgen over beschikbare actieve leden, vooral bij vervanging van bestuursvacatures. Wapserveen kenmerkt zich door een rijk verenigingsleven, maar vrijwel alle verenigingen hebben last van een dalende capaciteit van actieve vrijwilligers.”

“Adviezen over fondsenwerving zouden welkom zijn; of over werving van vrijwilligers.”

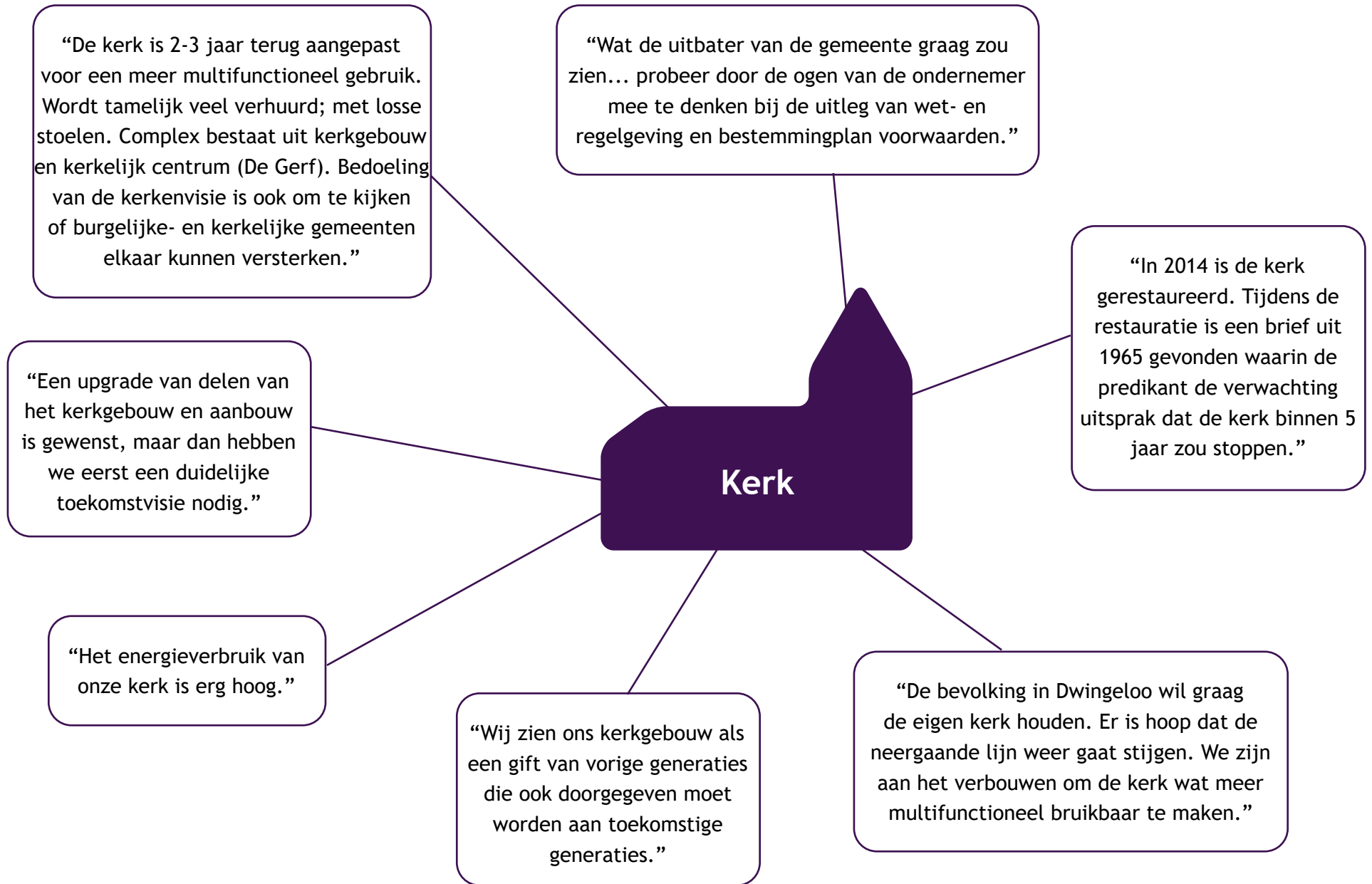
“Twee jaar geleden heeft de kerk een mail rondgestuurd in het dorp dat 'de kerk er mee stopt'. Dit heeft wel een nieuw bestuurslid opgeleverd. De gemeenschap draagt de kerk als gebouw een warm hart toe; donaties zijn door de jaren op peil gebleven van zowel de inwoners als kerkleden.”

Vrijwilligers

“We denken er wel over om de kerk te verhuren als bijvoorbeeld een vergaderlocatie, of bijvoorbeeld een rouw- of trouwdienst. Dit wordt op de nieuwe website opgenomen. Probleem is wel de inzet van vrijwilligers bij het voorbereiden en eventueel schoonmaken nadien. Het huidige bestuur zit ook krap en vervuld binnen de kerkelijke organisatie vaak meerdere functies.”

“Wij (Pancratiuskerk Diever) werken samen met de Nicolaaskerk in Dwingeloo. We delen een gemeenschappelijke predikant en kerken ook samen. Bijzondere diensten, zoals de Kerstnachtdienst doen we wel apart. Ook op het gebied van vrijwilligers bundelen we krachten.”

Samen

“De kerk wil zoeken naar alternatieven maar wil ook geen concurrentie voor het dorpshuis zijn. Dit maakt de dingen die de kerk kan ondernemen wat beperkt.”

“Er is weinig contact met de drie dorpshuizen binnen het werkgebied van de kerk.”

“Er worden dorpsgesprekken gehouden; dorpsbewoners vertellen zondagmiddag iets over zijn- of haar leven of onderneming/ werk. Dat kan een lokale ondernemer zijn, een militair, een politiemann, etc. Hiervoor is veel belangstelling”

“De samenwerking met de burgerlijke gemeente is erg plezierig de afgelopen jaren.”

“We werken aan een nieuw beleidsplan, waarin we de samenwerking willen opzoeken en ons meer naar buiten toe willen opstellen. Het Kerkenvisietraject kan hier wellicht ook bij helpen.”

“We zijn druk doende om in 2023, als het 100 jaar geleden is na de dorpsbrand, met een groot evenement te komen om de kerk en het dorp landelijk in de spotlights te zetten; en hierbij ook andere dorpsorganisaties te betrekken. We kijken ook naar toeristische mogelijkheden, vrijetijdseconomie en horeca, alsook de relatie met de havezaten rond Dwingeloo.”

“Er zijn goede contacten met het dorpshuis, daar werken we mee samen. We willen nadrukkelijk niet concurreren. Het dorpshuis kampt ook met exploitatieproblemen en door corona is dat niet beter geworden.”

“De ondernemers die het Koloniekkerkje succesvol herbestemd hebben (met af en toe nog een dienst) zijn enthousiast en willen hun ervaringen ook graag delen met andere kerken die aan de vooravond van een (niet-religieuze) bij- of herbestemming staan.”

“De toekomst is over 5-10 jaar onzeker. De vereniging staat open voor de gedachte om zich op termijn aan te sluiten bij een grotere monumentenorganisatie, zoals de Stichting Oude Drentse Kerken.”

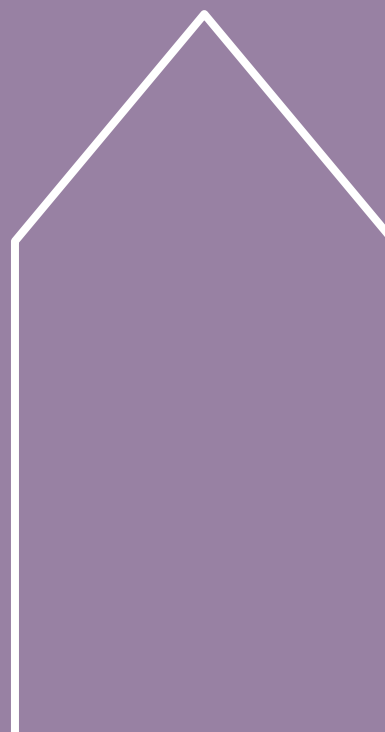
“Winst kan zitten in bijvoorbeeld het gezamenlijk inkoopbeleid opstellen met andere kerken, of het gezamenlijk opstellen van bv. onderhoudsprogramma's. Onze wens is afstappen van eilandjes, meer gezamenlijkheid.”

hoofdstuk 4

Er staan 15 verschillende gebedshuizen in de gemeente Westerveld. Vier oude middeleeuwse kerken bepalen al eeuwen het Esdorpenlandschap in de gemeente Westerveld. Na de reformatie is het aantal kerken gegroeid naar 15. Dit hoofdstuk geeft een kort overzicht van deze kerken in feiten en cijfers.

feiten en cijfers

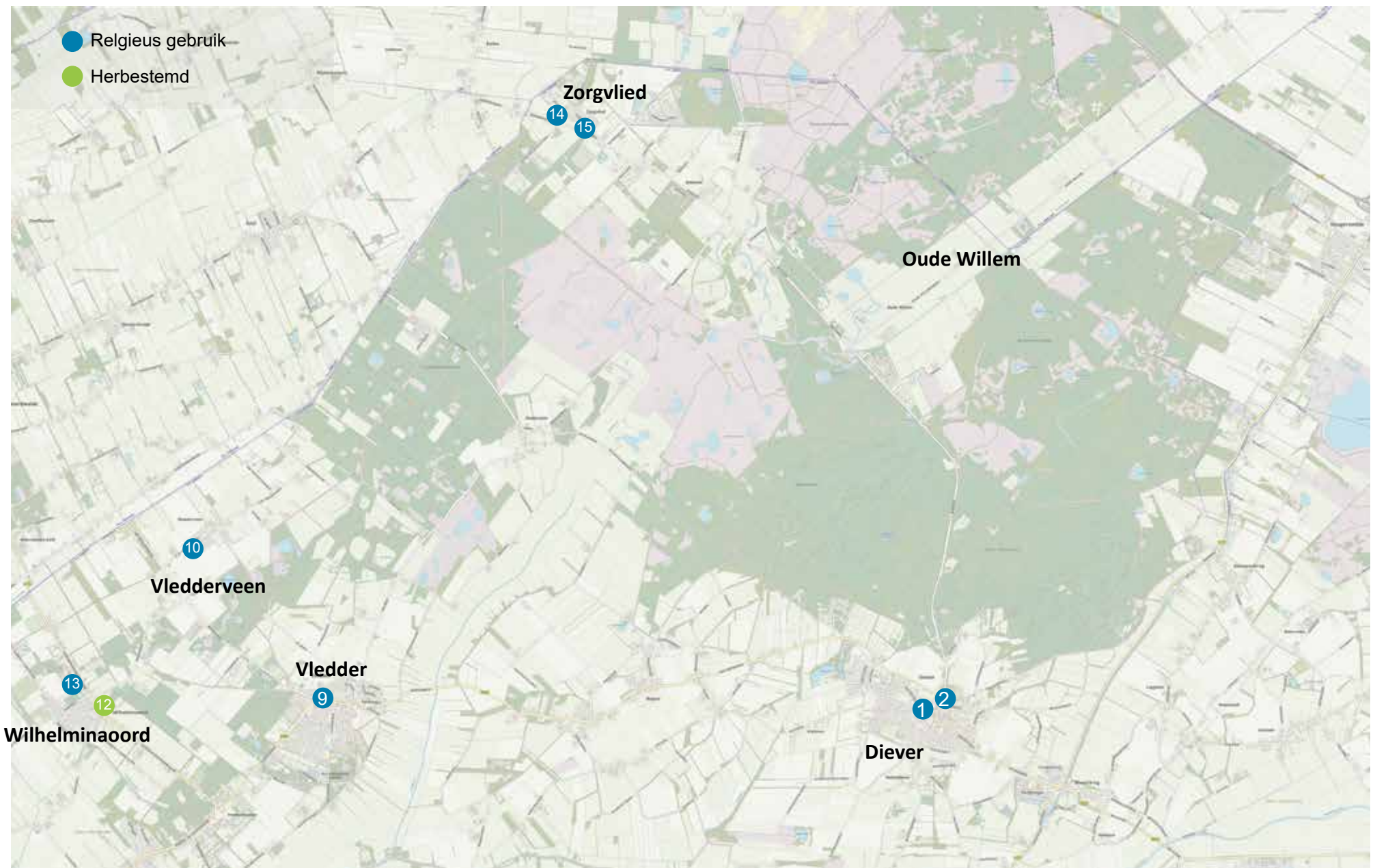

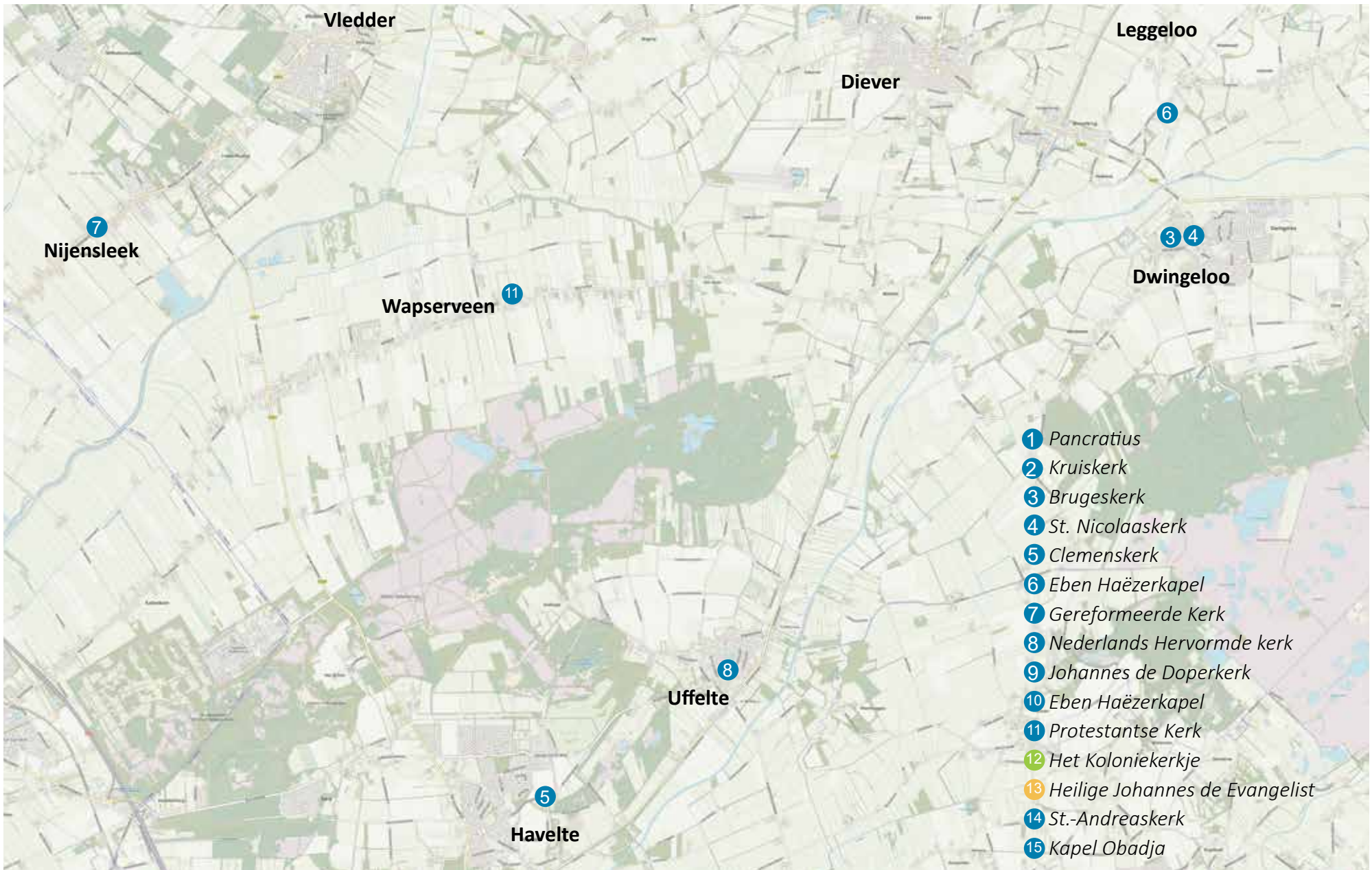

- ① Pancratius
- ② Kruiskerk
- ③ Brugeskerk
- ④ St. Nicolaaskerk
- ⑤ Clemenskerk
- ⑥ Eben Haëzerkapel
- ⑦ Gereformeerde Kerk
- ⑧ Nederlands Hervormde kerk
- ⑨ Johannes de Doperkerk
- ⑩ Eben Haëzerkapel
- ⑪ Protestantse Kerk
- ⑫ Het Koloniekkerkje
- ⑬ Heilige Johannes de Evangelist
- ⑭ St.-Andreaskerk
- ⑮ Kapel Obadja

Vledder

Diever

Leggeloo

7
Nijensleek

11
Wapserveen

6

3 4

Dwingeloo

- 1 Pancratius
- 2 Kruiskerk
- 3 Brugeskerk
- 4 St. Nicolaaskerk
- 5 Clemenskerk
- 6 Eben Haëzerkapel
- 7 Gereformeerde Kerk
- 8 Nederlands Hervormde kerk
- 9 Johannes de Doperkerk
- 10 Eben Haëzerkapel
- 11 Protestantse Kerk
- 12 Het Koloniekkerkje
- 13 Heilige Johannes de Evangelist
- 14 St.-Andreaskerk
- 15 Kapel Obadja

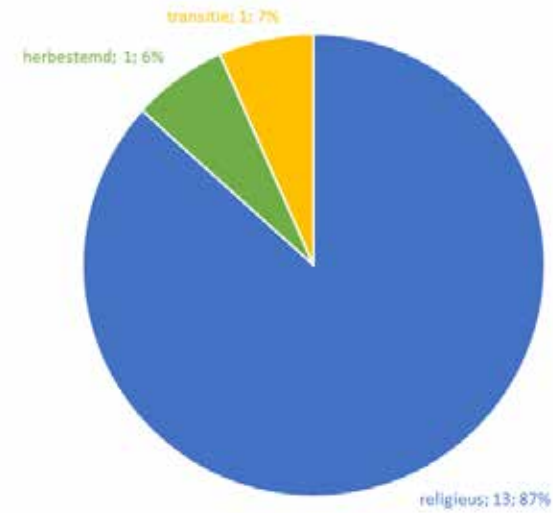
8
Uffelte

5
Havelte

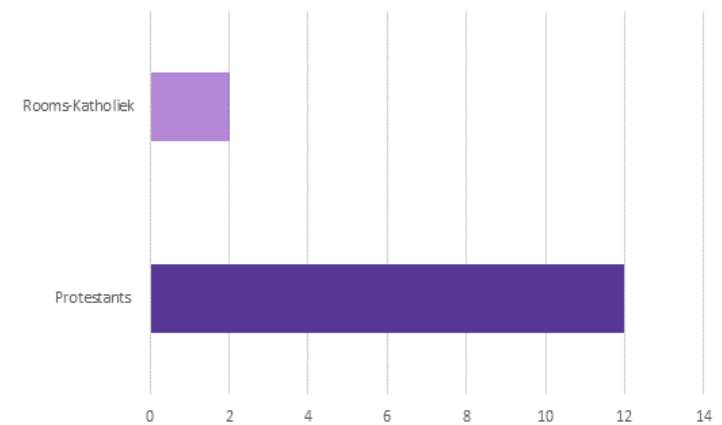
Functie en denominatie kerkgebouwen

Op het moment van onderzoek zijn bijna alle kerken in Westerveld in religieus gebruik (13). Eén kerk is herbestemd en één kerk is in transitie. Van de kerken in religieus gebruik zijn er twee Rooms-Katholiek en twaalf protestants. Elf van de protestantse kerken zijn onderdeel van de Prtoestantse Kerk in Nederland, één is een Hersteld Hervormde kerk.

FUNCTIONEEL GEBRUIK KERKEN

DENOMINATIES

Monumentale status en bouwperiode

Iets meer dan de helft van de kerken in Westerveld heeft een rijksmonumentale status. Daarnaast zijn drie kerken aangemerkt als gemeentelijk monument. De vier jongste kerken zijn niet beschermd.

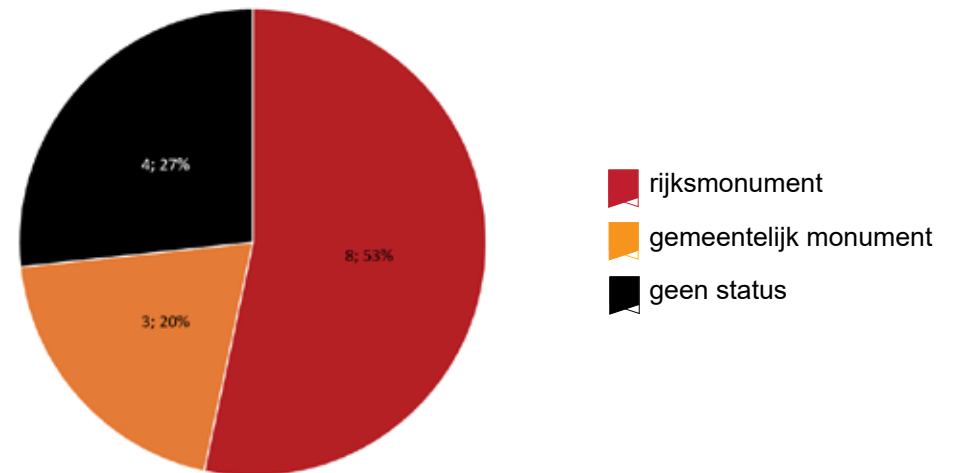
In Westerveld staan vier middeleeuwse kerken, maar het grootste deel van de kerkencollectie is gebouwd eind 19^e en begin 20^e eeuw.

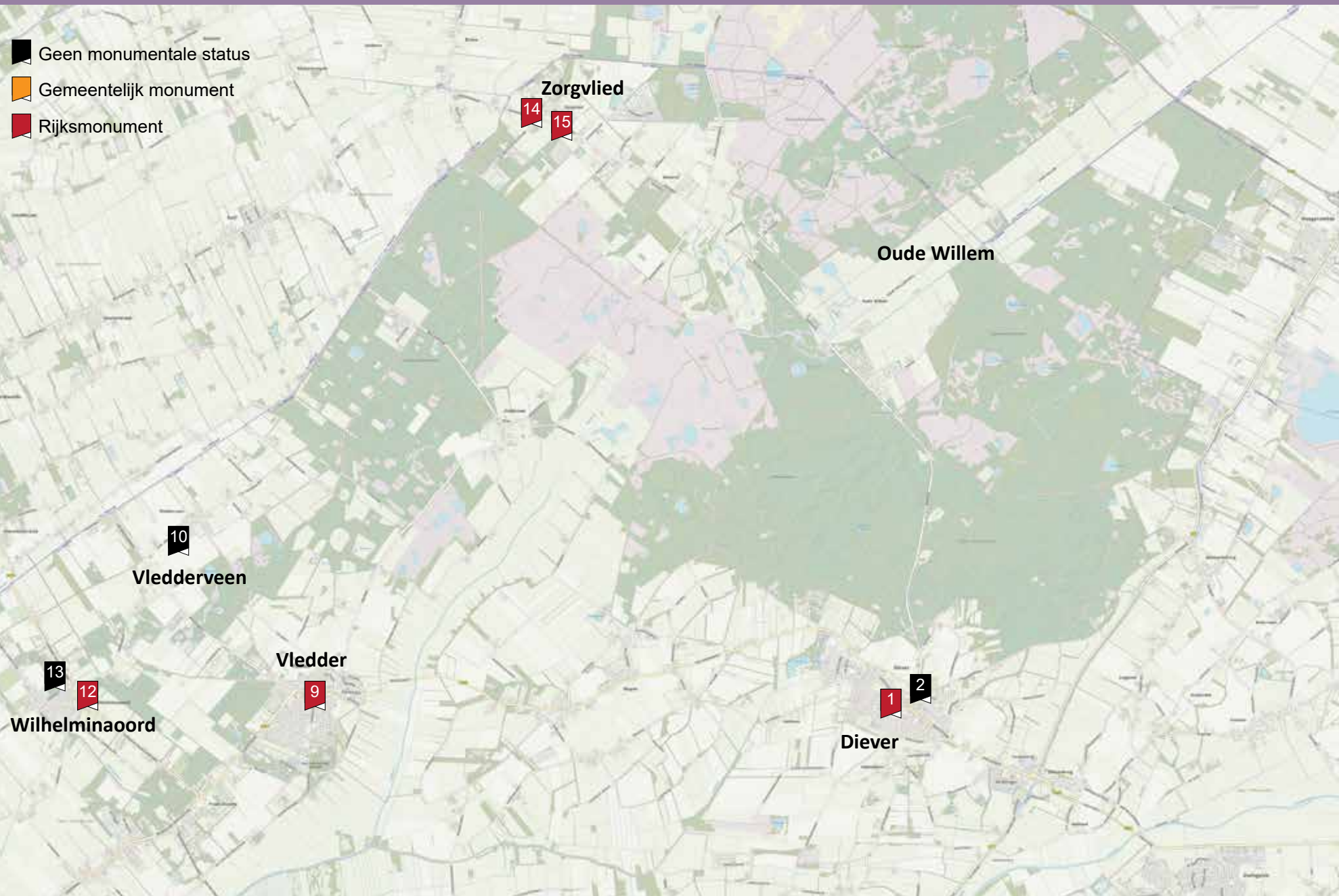
1	<i>Pancratius</i>	14e eeuw
2	<i>Kruiskerk</i>	1980
3	<i>Brugeskerk</i>	1982
4	<i>St. Nicolaaskerk</i>	15e eeuw
5	<i>Clemenskerk</i>	15e eeuw
6	<i>Eben Haëzerkapel</i>	1916
7	<i>Gereformeerde Kerk</i>	1934
8	<i>Nederlands Hervormde kerk</i>	1910
9	<i>Johannes de Doperkerk</i>	15e eeuw
10	<i>Eben Haëzerkapel</i>	1934
11	<i>Protestantse Kerk</i>	1803
12	<i>Het Koloniekkerkje</i>	1851
13	<i>Heilige Johannes de Evangelist</i>	1965
14	<i>St.-Andreaskerk</i>	1923
15	<i>Kapel Obadja</i>	1905

BOUWJAAR

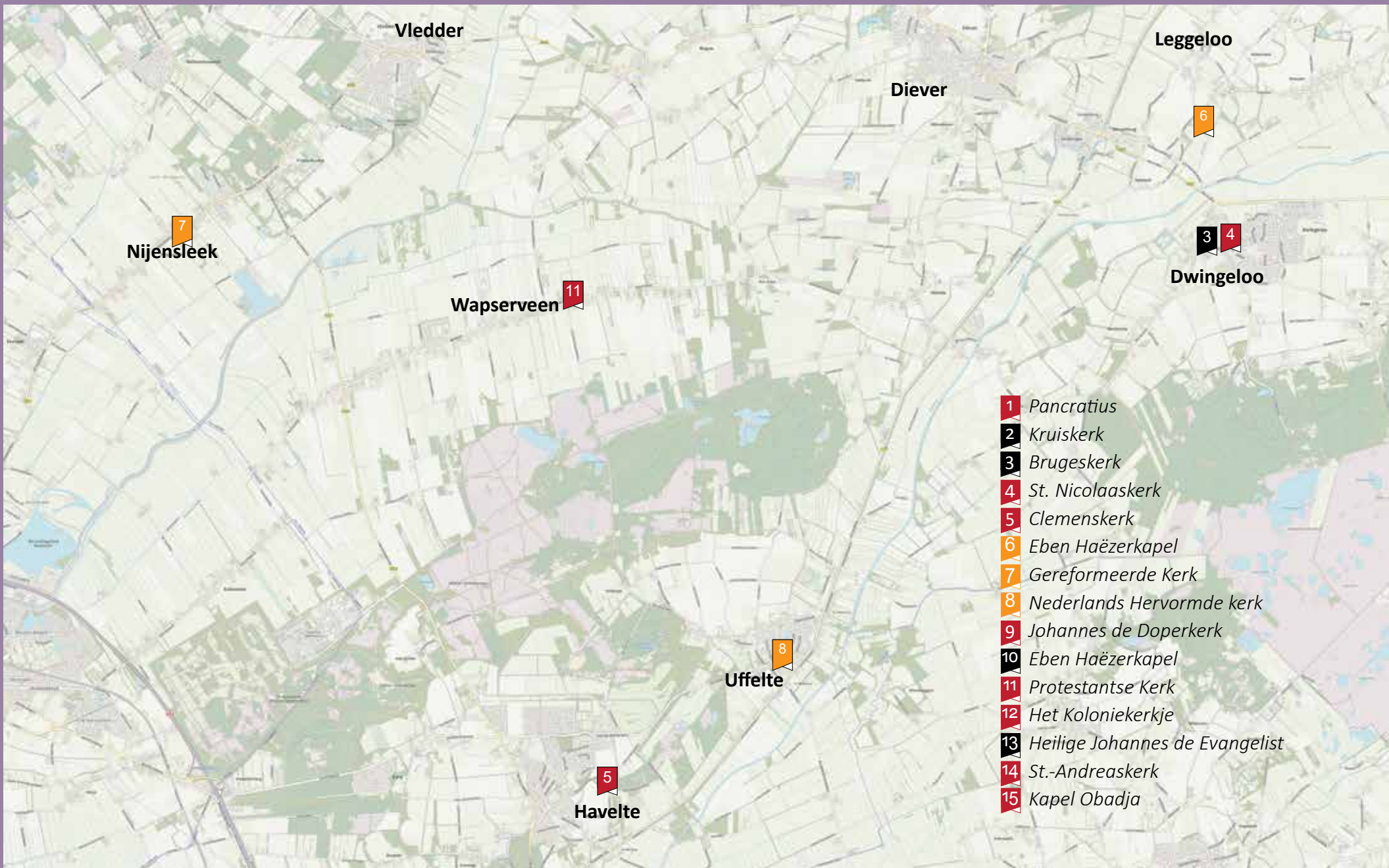

MONUMENTSTATUS

Vledder

Diever

Leggeloo

Nijensleek

Wapserveen

Dwingeloo

Uffelte

Havelte

- 1 Pancrattius
- 2 Kruiskerk
- 3 Brugeskerk
- 4 St. Nicolaaskerk
- 5 Clemenskerk
- 6 Eben Haëzerkapel
- 7 Gereformeerde Kerk
- 8 Nederlands Hervormde kerk
- 9 Johannes de Doperkerk
- 10 Eben Haëzerkapel
- 11 Protestantse Kerk
- 12 Het Koloniekkerkje
- 13 Heilige Johannes de Evangelist
- 14 St.-Andreaskerk
- 15 Kapel Obadja

hoofdstuk 5

onderzoeksresultaten:
cultuurhistorisch onderzoek

Godsdienst in Nederland

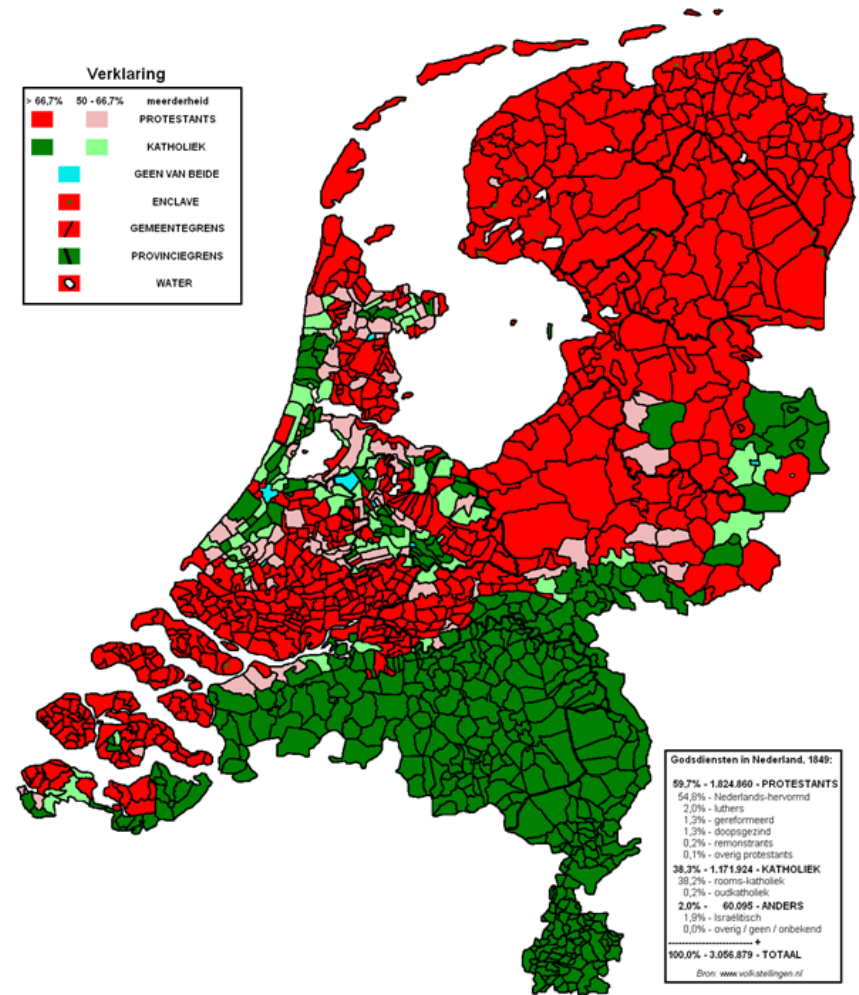
Het Christendom werd in de Middeleeuwen de enige godsdienst die publiekelijk werd beleden in De Lage Landen. Het geloof was alom tegenwoordig en de christelijke centra hadden veel macht in handen. In de loop van de 12de eeuw legden de kerkelijke en wereldlijke machten steeds meer beslag op de rechtspraak: de kerk bepaalde de regels en de vorsten handhaafden de orde. Aan het einde van de Middeleeuwen zorgde de Moderne Devotie voor geestelijke vernieuwing. Deze beweging ontstond doordat mensen niet tevreden waren met hun situatie door misstanden onder de geestelijkheid en in de kerkelijke leiding. Het zou echter nog ruim een eeuw duren voordat Luther, Calvijn en andere protestanten de Reformatie zouden inzetten, het 16de eeuwse schisma binnen het Westerse Christendom.

De Reformatie leidde in de Noordelijke Nederlanden, net als in veel andere gebieden van Europa, tot veel bloedvergieten. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) was deels een conflict tussen katholieken en protestanten (in Nederland met name calvinisten), die uiteindelijk leidden tot een splitsing

van de Habsburgse Nederlanden in een overwegend protestantse Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, en de uniform katholieke Spaanse Nederlanden. Hoewel in de Noordelijke Nederlanden vanaf 1579 de Nederduitse Gereformeerde Kerk (later Nederlands Hervormde Kerk) ten opzichte van andere kerken publieke werd bevoordeeld, is deze kerk nooit een staatskerk geworden.

De bevoorrechte positie van de Nederduitse Gereformeerde Kerk werd beëindigd in de Franse tijd, toen voor het eerst een scheiding van kerk en staat tot stand kwam. In 1816 onderwierp koning Willem I der Nederlanden de kerk aan een nieuw reglement, en hernoemde haar tot Nederlands Hervormde Kerk. Dit werd door sommigen als ongewenste staatsinmenging gezien in kerkelijke zaken. De Afscheiding van 1834 omvatte een kerkelijke beweging in Nederland die uiteindelijk heeft geleid tot zelfstandige gereformeerde kerken naast de Nederlands Hervormde Kerk. Deze beweging heeft grote invloed gehad op de vorming van de gereformeerde gezindte binnen de moderne Nederlandse Samenleving. De Afscheiding van 1834 kan gezien

worden als het eerste van vele schismata die zich de navolgende 200 jaar zouden afspeelen binnen de behoudende vleugel van protestants Nederland.

Godsdienst in Nederland in 1849. bron: wikimedia

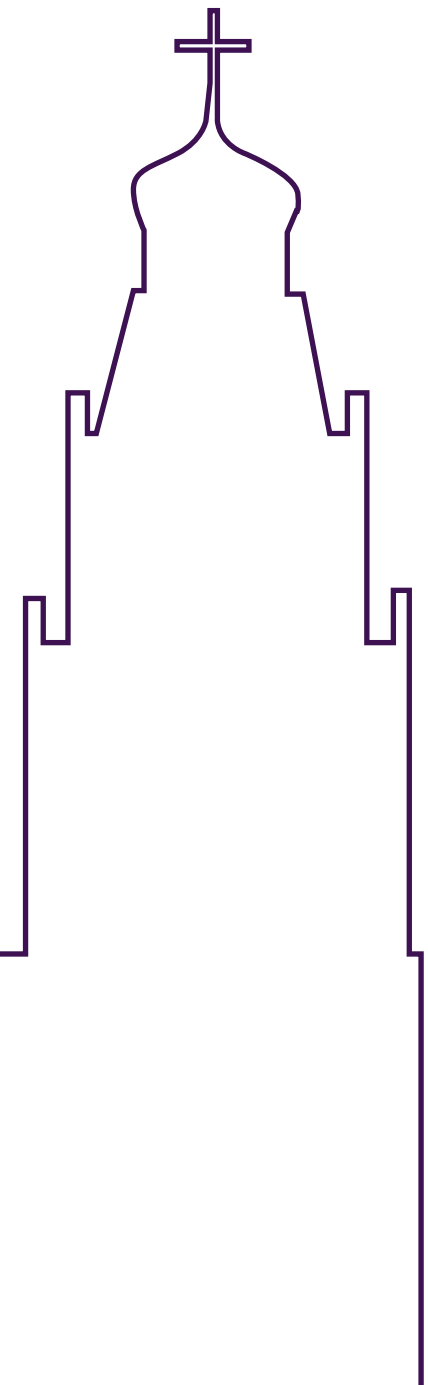
Cultuurhistorie en kerkenlandschap in Westerveld

De gemeente Westerveld kent een rijke gelaagdheid in de geschiedenis. Binnen de gemeente zijn maar liefst 31 landschapstypen te vinden, deels aangelegd zoals ontginningen en door landbouw, en deels ontstaan zoals de heide- en veengebieden. De geologische ondergrond en het huidige landschap in de gemeente Westerveld zijn in belangrijke mate bepaald door de laatste twee ijstijden (het Saalien en het Weichselien). Veel van de elementen die het landschap van de gemeente nu nog kenmerken, ontstonden in het Weichselien. In deze perioden ontstonden de circa 200 veentjes die de gemeente rijk is. Ook zijn door de windwerking duinen, ruggen en kleine kopjes ontstaan. Dit reliëfrijke landschap vormde een aantrekkelijke vestigingslocatie voor de

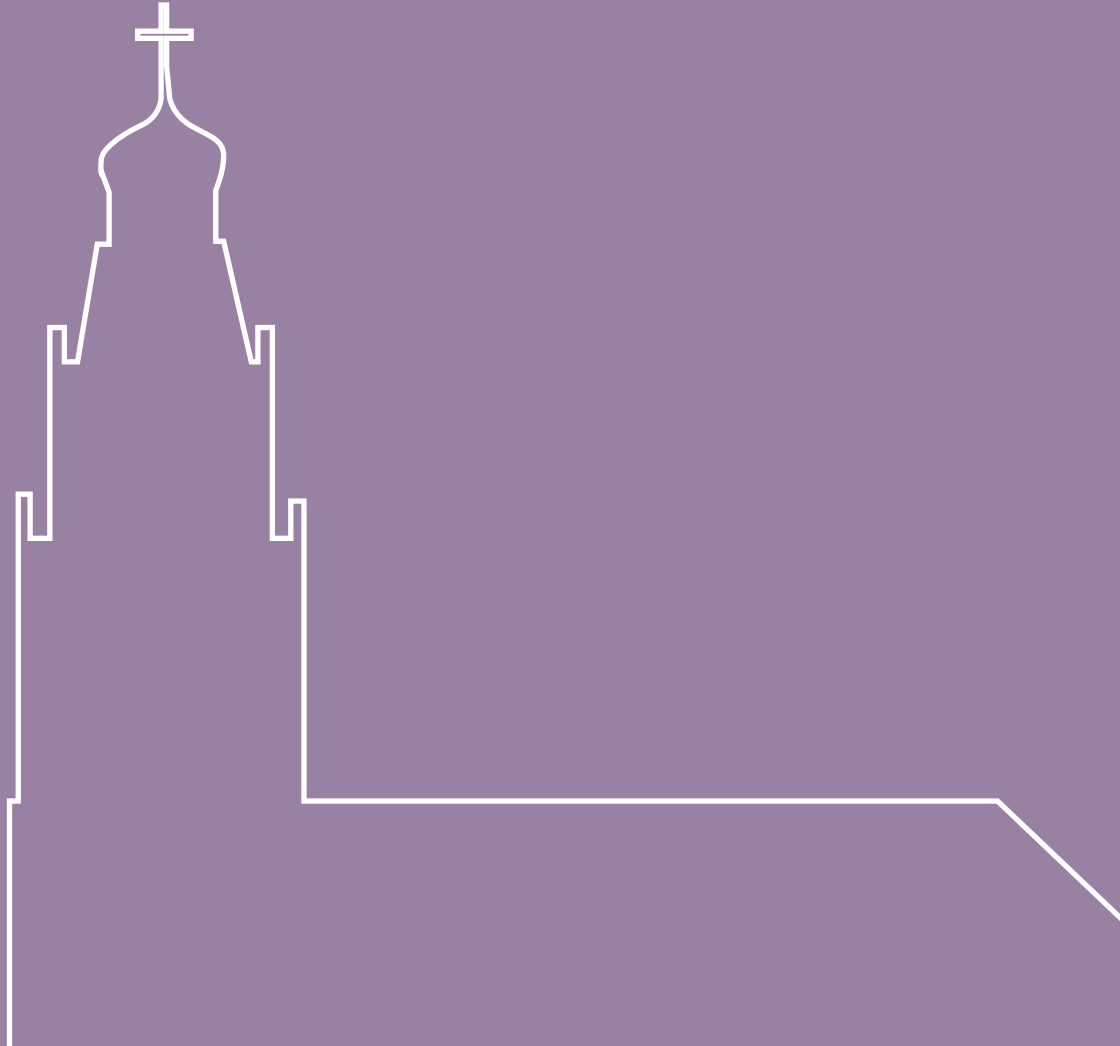
eerste nederzettingen. Kerken zijn één van de 12 specifieke elementen waaraan een cultuurhistorische betekenis wordt toegekend. De andere elementen zijn de essen, hunebedden, landgoederen of havezaten, waterlopen en waterwerken, archeologische monumenten, maatschappij van Weldadigheid, beschermde dorpsgezichten, monumenten, boerderijen, molens en schaapskooien.

De gemeente bestaat uit 25 kleinere kernen waarover de 15 onderzochte kerken zijn verdeeld. Zes van de onderzochte bevinden zich in de vier grootste kernen: Havelte (1), Diever (2), Dwingeloo (2) en Vledder (1). De negen andere kerken zijn verdeeld over de zeven kernen Leggeloo (1), Nijensleek (1), Uffelte, (1), Vledderveen (1), Wapserveen (1), Wilhelminaoord (2) en Zorgvlied (1).

Ongeveer een kwart van de onderzochte kerken (vier stuks) kennen het ontstaan in de 14de en 15de eeuw. Bij al deze kerken zijn daarnaast latere bouwfases te herkennen uit opeenvolgende eeuwen. Twee kerken dateren uit de 19de eeuw, zes kerken kennen hun oorsprong in de periode 1900-1945. Deze periode is daarmee oververtegenwoordigd, als je die periode afzet tegen de rest van de kerken. Tot slot zijn drie kerken na de Tweede Wereldoorlog gebouwd: een dateert uit de Wederopbouw, twee dateren van rond 1975-1980.

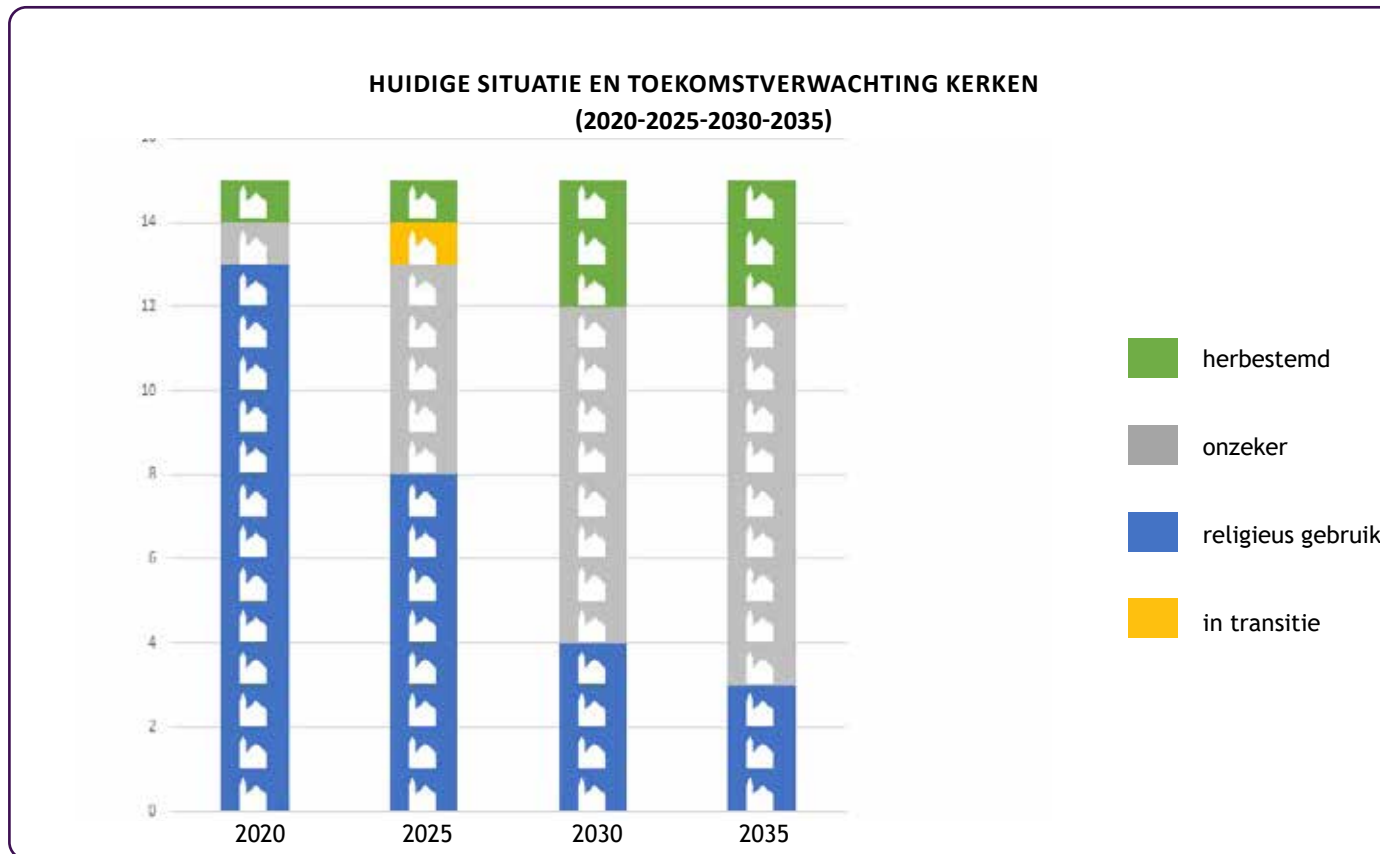
hoofdstuk 6

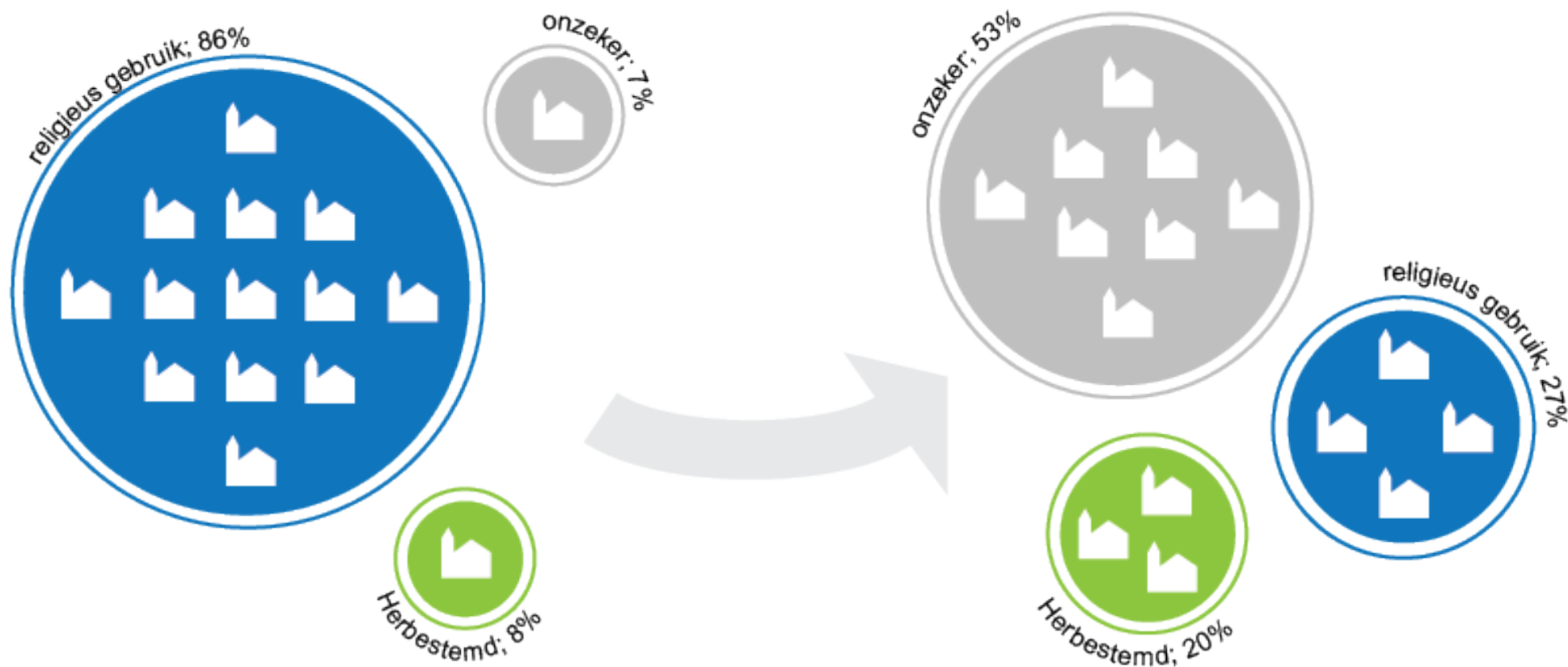
onderzoeksresultaten:
toekomstverwachting kerken

onderzoeksresultaten:
toekomstverwachting kerken op basis
van gesprekken met eigenaren

Tijdens de gesprekken met de kerkeigenaren, zowel van kerken met een religieuze functie als van herbestemde kerken, is gesproken over het toekomstperspectief. Aan de kerkbesturen zijn vragen gesteld over het aantal actieve leden, het aantal bezoekers van de eredienst, de gemiddelde leeftijd, het aantal

leden van een kinderkerk, etc. Ook is gevraagd naar het toekomstperspectief in jaren, wanneer wordt voortgegaan op basis van bestaande bestemming en activiteiten.

Van de kerken die nu in religieus gebruik zijn zullen er over tien jaar nog zeker vier in religieus gebruik

zijn. Voor veel kerken geldt echter dat de religieuze toekomst onzeker is. Naast de al herbestemde kerk is de verwachting dat nog twee kerkgebouwen binnen tien jaar een passende herbestemming zullen vinden.

Deze gegevens geven, tezamen met informatie over de staat van onderhoud, de financiële situatie, de stookkosten en de al dan niet beschermde status van het kerkgebouw, een beeld van het toekomstperspectief per kerk, en de urgentie om in actie te komen.

overzicht van kerkgebouwen en urgentie om actie te ondernemen

De mate van urgentie is aangegeven in de tabel hiernaast door middel van een groene (op middellange termijn gaat alles goed), een oranje (bedreigd) en rode bol (risico-zone). Van drie kerkgebouwen is aangegeven dat zij in de risicozone verkeren en twee kerken zitten daar tegenaan. Eén van deze kerken staat al leeg en is bezig met bezinning op de toekomst. Bij de andere kerken in de risicozone is de kerkgemeenschap klein, de gemiddelde leeftijd hoog en bestaat er op dit moment geen of nauwelijks nevengebruik van het kerkgebouw.

Statistieken toekomstperspectief

Uit de gesprekken met de kerkeigenaren is gebleken dat een deel van de kerkbesturen zoekend is. Lang niet alle kerkgemeenschappen maken actief plannen om het toekomstperspectief te vergroten. De wens hiertoe is wel aanwezig, zodat de gemeenschap zolang mogelijk kan blijven kerken in het eigen kerkgebouw.

functie	monument	urgentie
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		

functie

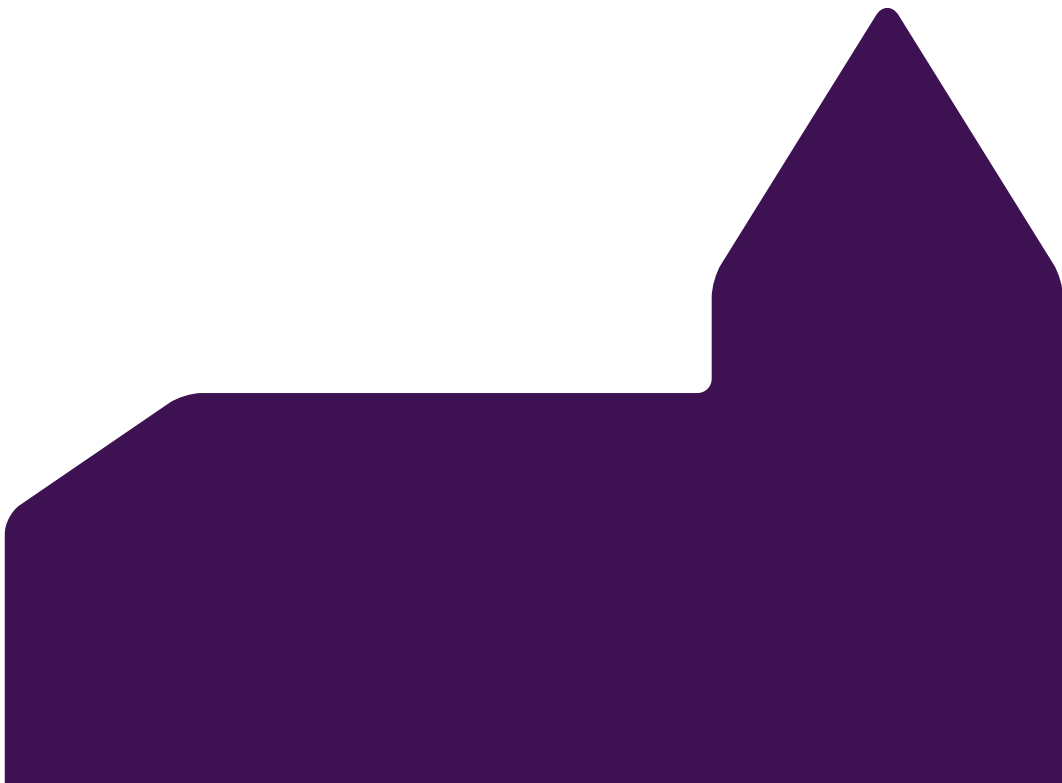
- herbestemd
- transitie/leegstaand
- religieus

monument

- rijksmonument
- gemeentelijk monument
- beeldbepalend

urgentie

- op middellange termijn gaat alles goed
- bedreigd
- risicozone

hoofdstuk 7

onderzoeksresultaten: sterkte-zwakte-
kansen-bedreigingen analyse

sterk

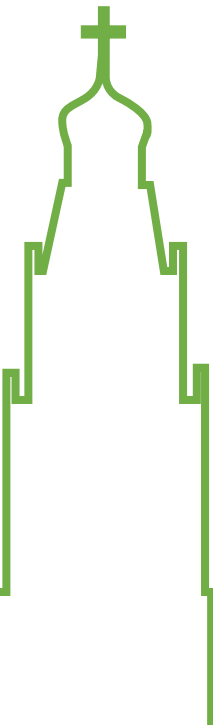
Westerveld kent een rijke religieuze geschiedenis, er zijn dan ook veel (rijks)monumentale kerkgebouwen uit verschillende bouwperiodes. Samen vertellen zijn het verhaal van religie in de regio.

Zowel besturen, leden van de kerk, maar ook bewoners van de dorpen zijn in hoge mate betrokken bij de kerk. Ook voor de niet gelovigen speelt de kerk nog een centrale rol in de gemeenschap.

De meeste kerken hebben (nog) geen financiële problemen.

Veel kerken organiseren maatschappelijke activiteiten. Zowel kerkelijk gebonden activiteiten, maar ook activiteiten voor het hele dorp of zelfs daarbuiten.

Meerdere kerken hebben sterke relaties met toeristen in het toeristische seizoen

zwak

Westerveld heeft relatief grote kerkgebouwen voor een steeds kleiner wordende groep bezoekers.

Het vinden van voldoende nieuwe vrijwilligers wordt steeds lastiger.

Onderhoud maar ook de duurzaamheid van kerkgebouwen vormt een uitdaging. Stookkosten voor de vraag grote ruimten zijn hoog.

Verduuzaming van monumenten is lastig zonder de historische ruimten aan te passen. De gebruiksmogelijkheden worden daarmee ook beperkt.

Het zich op een einde van religieus gebruik leidt tot emoties en verlamming. Niemand wil graag de deur op slot draaien.

kans

Kerkenvisietraject levert momentum en inzicht. Er is veel aandacht voor kerken bij verschillende partijen en er ontstaan contacten.

Kerkbesturen en eigenaren staan positief en constructief ten opzichte van het religieus erfgoed.

De komst van zogenaamde 'Drenteniers' zorgt voor nieuwe energie om met religieus erfgoed aan de slag te gaan en het van betekenis laten zijn van dit erfgoed in de toekomst.

Toerisme in Drenthe biedt een kans om religieus erfgoed in te zetten in de toeristische sector. Kerken zijn grote overdekte ruimten die ook tijdens regen te bezoeken zijn.

bedreiging

De coronacrisis brengt veel onzekerheid met zich mee. Voor veel kerkgemeenschappen is het de vraag hoe de bezoekersaantallen zich zullen ontwikkelen na de crisis. Door onder andere meer digitale vormen van kerk zijn worden fysieke gebouwen in mindere mate relevant.

De krimpstrategie van het bisdom Groningen geeft onzekerheid over de toekomst van twee Rooms-katholieke kerken.

De komst van 'Drenteniers' kan als bedreigend worden ervaren door dorpsbewoners die al meerdere generaties betrokken zijn bij de kerk.

Van de bedreigde kerken in Westerveld liggen er relatief veel in kleine, landelijke kernen. Het vinden van een nieuwe publieke invulling voor deze gebouwen is daardoor een uitdaging.

hoofdstuk 8

Het participatieve proces van het Kerkvisietraject in Westerveld heeft ‘onderweg’ al veel opgebracht. Het gesprek tussen kerkbesturen en de gemeente Westerveld en tussen ongeveer de helft van de kerkbesturen onderling, is op gang gekomen. Er is onderling begrip ontstaan. Toekomstverwachtingen zijn gedeeld en in beeld gebracht. Hierop is gereflecteerd en er is over gebrainstormd door zowel ambtenaren als betrokken partijen, erfgoedorganisaties en ondernemers.

Tenslotte hebben deze betrokken kerkeigenaren gezamenlijk en met de gemeente Westerveld alle uitkomsten besproken en vooruit gekeken naar: hoe kunnen we het toekomstperspectief van de kerkgebouwen en -gemeenschappen die sterk gekrompen zijn, verbeteren?

Op deze manier zijn samen de eerste stappen gezet. Om tot een duurzaam toekomstperspectief voor het religieus erfgoed te komen is een langere adem nodig, waarbij een

goede samenwerking van essentieel belang is.

De volgende inzichten, inclusief kansen en bedreigingen, zijn de opbrengst uit dit proces en vormen input voor de visie en het bijbehorend actieplan voor de volgende fase.

opbrengsten en ideeën

Toekomst 10 van de 13 kerken in religieus gebruik hoogst onzeker

De ontkerkelijkingstrend slaat, net als op veel meer plekken in Nederland, ook in Westerveld hard toe. Tien van de dertien kerken in religieus gebruik geven aan dat hun gemeenschap die op zondag de dienst bijwoont, een relatief hoge gemiddelde leeftijd kent, sterk is gekrompen en verder krimpt en dat er nauwelijks of geen jonge aanwas is. Sommige kerken werken al samen en houden de dienst voor beide gemeenschappen om de week in de ene kerk en om de week in de andere. De kerken worden veelal geleid en gerund door vrijwilligers, het aantal betaalde krachten verschilt, maar dat is meestal beperkt. Het wordt voor de meeste kerkbesturen steeds lastiger om voldoende en geschikte vrijwilligers te vinden om alle posities te vervullen.

Uit gesprekken met de 13 kerkbesturen die nog in functie zijn, komt naar voren dat 5 kerkbesturen aangeven onzeker te zijn of hun kerk over 5 jaar nog in religieus gebruik zal zijn. Nog eens 4 kerkbesturen zijn onzeker over of dat over 10 jaar zo zal zijn. En 1 bestuur twijfelt of zij over 15 jaar nog zullen kerken. Per saldo hebben slechts van 3 van de 13 kerkbesturen er vertrouwen in dat zij over 15 jaar nog in religieus gebruik zullen zijn.

De vanzelfsprekendheid dat in alle dorp(skern)en van Westerveld een kerk in religieuze functie te vinden is, is niet langer vanzelfsprekend. Voor 7 van de 11 dorpen dreigt de enige kerk in het dorp de religieuze functie te gaan verliezen. Voor 2 dorpen geldt dat voor 1 van de 2 kerken en voor Wilhelminaord geldt dat 1 van de 2 kerken al is herbestemd.

1.

de kerk in Wapserveen

Alle monumentale kerken (rijks- en gemeentelijk) bedreigd in hun voortbestaan

Westerveld bezit een bijzondere, zeer waardevolle en gewaardeerde collectie religieus erfgoed, zoals hierboven en in hoofdstuk 5 omschreven.

Van de 15 kerken hebben 8 kerken de status rijksmonument en 3 kerken de status gemeentelijk monument. Juist alle kerkbesturen van deze monumentale kerken geven aan onzeker te zijn over de toekomst. De enige uitzondering hierop is het Koloniekkerkje in Wilhelminaord (reeds herbestemd).

Dit betekent dat het rijke religieuze erfgoed in Westerveld onder grote druk staat.

Eenzijds is de kerkencollectie goed beschermd door de toekenning van ofwel een rijks- of een gemeentelijke

monumentale status. Dit betekent dat het religieuze erfgoed een sloopbescherming geniet en dat alleen in nauw overleg en middels een omgevingsvergunning wijzigingen aan het gebouw mogelijk zijn. Daarnaast is voor alle kerkgebouwen met een religieuze functie een maatschappelijke bestemming opgenomen in het bestemmingsplan. Met het koesteren van de maatschappelijke bestemming worden herbestemmingen waarmee grootschalige wijzigingen gepaard gaan, en de kerk een private bestemming krijgt, voorkomen. Slechts bij indiening van een verzoek tot wijziging van de bestemming kan hiervan, via de weg van besluitvorming door de gemeenteraad, worden afgeweken. Belangrijk is om het belang en de waarden die het religieus erfgoed vertegenwoordigt nadrukkelijk in de verschillende relevante onderdelen van de omgevingsvisie te verankeren.

Anderzijds is het in stand houden van het monumentale religieuze erfgoed een kostbare zaak. Als er steeds minder kerkleden zijn die een geldelijke bijdrage betalen en steeds minder vrijwilligers om de kerk 'draaiend' te houden en te onderhouden, dan wordt instandhouding een steeds lastigere uitdaging. Het is zaak om tijdig op zoek te gaan naar aanvullende financieringsstromen, om te voorkomen dat tussen nu en 10 jaar 9 kerken simpelweg te koop komen te staan. Als dat gebeurt, dan is het hoogst onzeker wat er met de gebouwen zal gebeuren. De kans dat dan als enige optie een woonfunctie nog mogelijk lijkt om het gebouw aan de buitenzijde 'te redden', is vrij groot. In sommige gevallen is dit wellicht ook de enige haalbare optie.

monumentschildje

Krimpende kerkgemeenschappen zijn zoekend

Krimpende kerkgemeenschappen gaan verschillend om met de gestage afname van het vertrouwde aantal dienstbezoekers en activiteiten. Veelal worden geleidelijke veranderingen ingevoerd. Jeugdactiviteiten nemen af. Ook voelt de kerkzaal te groot voor een steeds kleiner groepje. Een steeds kleiner wordend team van vrijwilligers gaat steeds meer doen en kan lastig opvolgers vinden. Steeds regelmatigier bieden mensen zich hiervoor aan die als 'import' in Westerveld zijn komen wonen, bijvoorbeeld na hun pensioen. De inkomsten uit collectes worden lager en het gebouw wordt steeds minder gebruikt. Sommige kerkbesturen proberen het gebouw te verhuren, of de pastorie of nevenruimte, om voor de buurt of op andere wijze van betekenis te zijn en ook om de

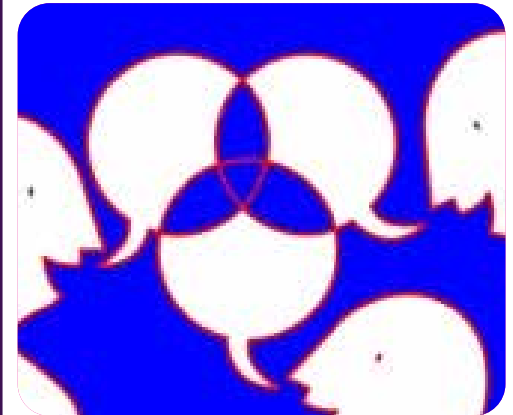
doorlopende kosten te dekken.

Het nadenken over de toekomst is een zoekproces, met voor de meeste leden van de kerkgemeenschappen een emotionele lading. Zij en hun (groot)ouders en kinderen soms, zijn in de kerk gedoopt, getrouwd en hebben er afscheid genomen van geliefden. De onderlinge band binnen een gemeenschap voelt als een warm bad. Waarbij tegelijkertijd spanning kan ontstaan met bestuursleden die niet van oudsher afkomstig zijn uit het voedingsgebied van de kerkgemeenschap.

Tenslotte gaan de verschillende geloofsrichtingen anders met de krimp om. De meeste kerkgemeenschappen maken onderdeel uit van een groter landelijk verband. Zo hebben bisdommen van de katholieke kerk een eigen krimpstrategie ontwikkeld. Lokale kerkgemeenschappen hebben hier wisselend houvast aan en/of

worstelen soms ook met deze 'hoog over' voorschriften die in hun ogen niet altijd voldoende aansluiten bij de lokale toekomstidealen voor de kerk.

Ook de PKN kerken hebben te maken met een teruglopend ledenaantal en kerkbezoek waarbij de landelijke organisatie ondersteunt.

Waardering en gevoel stakeholders bij religieus erfgoed

Uit landelijk onderzoek blijkt dat niet alleen leden van een kerkgemeenschap zich verbonden voelen met een kerkgebouw. Kerktorens zijn bakens in de buurt en de stad. Veel bewoners gingen vroeger naar de kerk en hun ouders ook. Eens per jaar - vaak met kerst - gaan ze nog. Dan puilen de kerken uit. Of ze bezoeken de kerk tijdens een culturele aangelegenheid, bijvoorbeeld voor een concert.

Monumentale kerkgebouwen zorgen voor bezieling van wijken en dorpen. Mensen genieten in een steeds sneller veranderende wereld van de schoonheid van deze gebouwen en van het gevoel van verbinding met een rijk verleden. Dit vertaalt zich ook in financiële waarde. Woningen en andere gebouwen in een wijk worden aantrekkelijker gevonden, rondom dit monumentale erfgoed, en worden hoger gewaardeerd.

Als een kerk te koop komt, ontstaat vaak veel commotie in de buurt. Bij bewoners en anderen spelen emoties en zij zien graag dat kerkgebouwen publiek toegankelijk blijven. Als plaats van ontmoeting, met het liefst een maatschappelijke functie. Een woonfunctie in een kerk is een onomkeerbare herbestemming. Het kerkgebouw zal daarna nooit meer toegankelijk zijn. Het religieuze erfgoed wordt in dat geval niet doorgegeven aan de volgende generaties, zoals dat eeuwenlang wel is gebeurd.

Tijdens de workshops met ambtenaren en partijen als erfgoedorganisaties werd dit beeld onderschreven. Het overgrote deel van de deelnemers pleit voor het koesteren van de kerkgebouwen, ook wanneer de religieuze functie vervalt. De wens is om ze voor de toekomst van Westerveld als ontmoetingsplaatsen met een geheel of deels nieuwe invulling te bewaren. Om dat te bereiken, zullen we met elkaar naar

oplossingen moeten zoeken. Een goed voorbeeld hiervan is het aanpassen van een kerkinterieur, wanneer het gebruik wijzigt. Om het kerkgebouw als zodanig langer te benutten zou de wens kunnen ontstaan om het (monumentale) interieur aan de eisen van de tijd en het gebruik aan te passen. Het is van belang om hier in goed overleg naar te kijken, en de verschillende belangen in goed overleg af te wegen.

de kerk als centrum van het dorp

Duurzaamheid

Tijdens het Kerkenvisie-onderzoek is door vrijwel alle kerkbesturen aangegeven dat het energieverbruik van hun kerk erg hoog is. Ambities om daar iets aan te doen zijn er wel, maar men geeft de volgende redenen waarom het maar beperkt tot uitvoering daarvan komt:

- het is best ingewikkeld om een monument te verduurzamen, die kennis hebben we niet in huis
- het vergt een flinke investering om een monument te verduurzamen, daar zien we tegenop
- zonder een duidelijk toekomstperspectief gaan we niet investeren
- maar zonder een comfortabel en betaalbaar binnenklimaat kun je de kerk ook moeilijk verhuren aan andere partijen en extra inkomsten genereren

Het is een kip-ei dilemma wanneer je

welke investeringen doet. Wanneer de intensiviteit van het gebruik achter blijft, zal er geen aanleiding zijn investeringen te doen in het verlagen van de stookkosten. Wanneer het comfort te wensen overlaat, en de stookkosten onevenredig hoog, zal het gebruik niet toenemen.

Om deze cirkelredenering te doorbreken, zullen stappen gezet moeten worden. Gezamenlijke kennisbijeekkomsten en/of delen van ervaringen kunnen behulpzaam zijn, want de problematiek is sterk vergelijkbaar voor de meeste kerken. Het realiseren van extra functies in de kerk, waardoor meer financieel draagvlak voor investeringen in duurzaamheidsmaatregelen ontstaat, kan ook dit thema verder helpen. Tenslotte zijn er wellicht subsidiemogelijkheden die gezamenlijk verkend kunnen worden.

Een belangrijk initiatief in dit licht gezien, is de buitengewone leerstoel Cultureel Erfgoed en Ruimtelijke

Participatieve Ontwikkeling bij de WUR, waarvan de gemeente Westerveld initiatiefnemer is. Eén van de living labs onder deze leerstoel is 'Erfgoed en Energietransitie', uitgevoerd door de Hanzehogeschool Groningen.

voorbeeld van kerkdak met zonnepanelen

Kansen in relatie tot de toekomst van Westerveld en de regio

In Westerveld dreigen 7 kernen hun kerk met religieuze functie kwijt te raken. Tijdens de gesprekken bleek dat alle kerkbesturen hun uiterste best doen om dat zo lang mogelijk te voorkomen. Zij noemden een aantal denkrichtingen waar zij kansen zien die mogelijk een duurzaam toekomstperspectief voor de kerken dichterbij brengen. Ondergenoemde ideeën werden ook door ambtenaren en erfgoedorganisaties aangemerkt als kansrijk.

Cultuur en toerisme

Tijdens de coronaperiode, die nog voortduurt, hebben Nederlanders het op vakantie gaan in eigen land massaal (her)ontdekt. Ook ontwikkelingen als meer bewustzijn over het effect van eigen gedrag op de toekomst van de aarde, zoals vliegschaamte, dragen bij aan

een gunstig toekomstperspectief voor toerisme binnen Nederland. Drenthe heeft het effect hiervan al gemerkt, in de zomers van 2020 en 2021 zijn er veel meer toeristenovernachtingen geweest op campings en in chalets dan in de jaren ervoor. Op dit moment wordt met provincie en gemeenten gewerkt aan het gezamenlijk regionaal optrekken om deze trend vast te houden en zo mogelijk ook andere toeristische sectoren hiervan te laten profiteren. Zo wordt gewerkt aan ‘slechtweer voorzieningen’, waar toeristen naartoe kunnen gaan als het regent op hun vakantie in Drenthe. Ook wordt gewerkt aan een ‘museumvisie’. Vanuit de beleidsafdeling Cultuur is nagedacht over de identiteiten van de kernen en bijbehorende culturele programmeringen etc. Kerken geven aan hier graag aan mee te doen. Een aantal kerken heeft een Stichting Vrienden van de kerk, die allerlei evenementen organiseren in de

kerk, gericht op passende, maar niet religieuze activiteiten. Denk aan muziektredens, zomerconcerten en lezingen, rommelmarkten etc. Zij zien ook kansen in fietstochten langs kerken, exposities etc. In de gesprekken met kerkbesturen is aangegeven dat zij een gesprek kunnen aangaan met de cultuurcoach van de gemeente Westerveld. Het op een hoger regionaal niveau en in samenwerking nadenken over de kansen op dit terrein, zoals ook al bij musea gebeurt, verdient aanbeveling. Knelpunt is wel het aantal beschikbare vrijwilligers. Hier dient speciale aandacht voor te zijn, bijvoorbeeld in samenwerking met dorpsraden of een vrijwilligersorganisatie. Die laatste kan wellicht een training verzorgen over hoe kerken meer vrijwilligers kunnen betrekken door het vrijwilligerswerk anders te organiseren bijvoorbeeld (op een meer flexibele wijze).

Het strategisch belang van ontmoetingsplekken

Een dorp is prettig om in te wonen en 'succesvol' (denk ook aan bijvoorbeeld aantal mensen dat zich eenzaam voelt of onveilig), bij de gratie van de mate waarin men elkaar kan ontmoeten. Landelijk dringt het besef bij steeds meer steden door dat kerkgebouwen unieke ontmoetingsplaatsen zijn op centrale locaties. En dat je deze ruimtes nooit meer terug kunt krijgen als je ze onomkeerbaar herbestemt, zoals bijvoorbeeld naar woningen. Het coronavirus heeft laten zien dat de toekomst onvoorspelbaar is. Misschien zullen er wel nieuwe virussen komen, die ons dwingen om op langere termijn meer afstand te houden. Kerkgebouwen kunnen daarvoor wellicht een oplossing bieden. Of er kunnen nieuwe, aanvullende vormen van spiritualiteit ontstaan, die om een plek vragen. Kerkgebouwen kunnen met hun verstilde ruimte

ook een tegenwicht bieden aan het steeds drukker wordende leven (voor zowel dorpsbewoners als toeristen uit de stad). Strategisch bezien is het verstandig om hier een visie op te ontwikkelen en om actief dit belang voor de dorpen en de regio te borgen.

muziekoptreden in de brugeskerk

Proactief onderzoeken: kunnen we gemeentegeld voor maatschappelijke functies dubbel inzetten?

In Westerveld zijn maatschappelijke voorzieningen zoals dorpshuizen of gezondheidscentra regelmatig ondergebracht in functionele voorzieningen. De gemeente betaalt de maatschappelijke organisaties subsidie om deze functies voor de gemeenschap uit te voeren. Onderdeel van deze subsidies is een huisvestingscomponent, ofwel in geld ofwel in natura (de gemeente is eigenaar van het vastgoed).

Er zijn veel argumenten om naar kerkgebouwen te kijken voor het (deels) onderbrengen van deze functies.

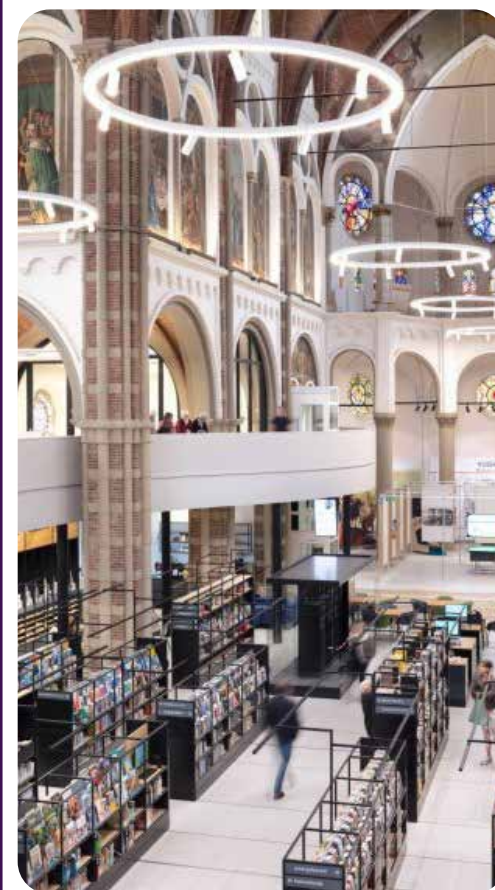
Het is een win-win-win situatie om in de tijd toe te werken naar een model, waarbij kerkgebouwen een nieuwe invulling krijgen in wijken

door de maatschappelijke functies hierin onder te brengen. De kerken krijgen dan hun oorspronkelijke ontmoetingsfunctie weer terug. Voor de maatschappelijke functies, zijn dan per saldo minder m² nodig dan nu, door verdichting in de bestaande kerkgebouwen. De vrijkomende gebouwen kunnen wellicht naar de functie wonen worden getransformeerd en zo iets opbrengen. Deze opbrengst kan evt. ten goede komen aan een evt. benodigde investering in een kerk hiertoe. De gemeente zet elke euro dubbel in: om een maatschappelijke functie te realiseren en om het erfgoed te koesteren voor de huidige en toekomstige generaties. Ook blijft het erfgoed publiek beleefbaar op deze wijze.

Deze ambitieuze integrale benadering is een meerjarenpunt op de horizon waar je naartoe beweegt. In de tijd groei je hierin. Dit traject dient in nauw overleg en in overeenstemming met de kerkeigenaren plaats te

vinden. Het merendeel van de op de afsluitende bijeenkomst aanwezige kerkeigenaren heeft aangegeven hiervoor open te staan. Zij willen liever vanuit het 'van betekenis kunnen zijn' naar de toekomst kijken, dan alleen vanuit 'de stenen'.

7.

De Petrus in Vught, voorbeeld van multifunctioneel gebruik van kerken

Krachten bundelen biedt kansen

De meeste kerkbestuurders geven aan in hoge mate op hun eigen gemeenschap gericht te zijn. Het is al een uitdaging om de eigen vraagstukken het hoofd te bieden. Bovendien is er vaak sprake van een overkoepelende landelijke organisatie, die ook om afstemming vraagt.

De relatie van kerkbesturen met de burgerlijke gemeente Westerveld, loopt meestal via de lijnen van specifieke vraagstukken. Bijvoorbeeld op het gebied van parkeren of over een gewenste wijziging aan het monumentale pand. In het algemeen wordt deze relatie als prettig en constructief ervaren. Incidenteel hebben in het verleden bijeenkomsten plaatsgevonden op uitnodiging van de gemeente Westerveld met de burgemeester. De meeste kerkbesturen stellen prijs op dit overleg.

Door de scheiding van kerk en staat bestaat er van nature geen hechte relatie tussen kerken en de burgerlijke gemeente.

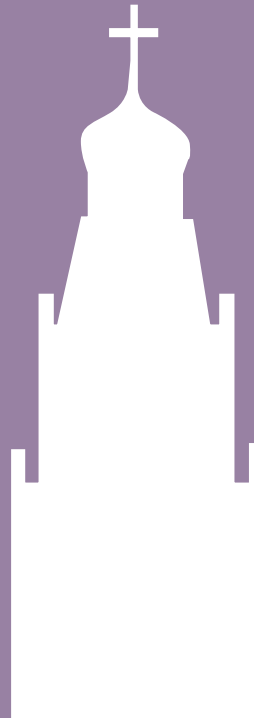
In de afsluitende bijeenkomst werd inzichtelijk dat zowel kerkbesturen als de gemeente Westerveld zien dat zij baat kunnen hebben bij gemeenschappelijke initiatieven. Nut en noodzaak van een gezamenlijk platform Toekomst kerken in Westerveld (o.i.d.) werd onderschreven door de helft van de aanwezige kerkbesturen op de afsluitende bijeenkomst. Het tekort aan tijd en vrijwilligers werd als belangrijkste reden genoemd om te twifelen aan deelname.

Een eerste opbrengst van deze samenwerking kan bijvoorbeeld zijn meer inzicht over de mogelijkheid om subsidies aan te vragen voor een haalbaarheidsonderzoek naar bijbestemmingen of duurzaamheidsmaatregelen. Het samen

opdenken over kansen in de culturele, toeristische of maatschappelijke functie-sfeer kost een langere adem, maar biedt veel perspectief.

hoofdstuk 9

Doelstellingen

Vanuit het perspectief van de gemeente Westerveld is gestart met het Kerkenvisietraject met als doel: “om te komen tot een duurzaam toekomstperspectief voor het waardevolle religieuze erfgoed van Westerveld”. Streven hierbij is om verbindingen te leggen met ontwikkelthema’s en kansen voor de gemeente en regio. De gemeente Westerveld wil zowel het ontwikkelen van de Kerkenvisie als de uitvoering van een eventueel actieprogramma graag samen oppakken met de kerkeigenaren en op een participatieve wijze hier ook andere stakeholders bij betrekken.

De kerkbesturen formuleren hun doel met de Kerkenvisie Westerveld in het algemeen langs deze lijn: “Interesse van de betrokken kerken in de Kerkenvisie is dat in een tijd van ingrijpende veranderingen - vaak krimp, soms stabiliteit - de kerkgemeenschappen zoeken naar een betere afstemming van behoeften, mogelijkheden en beperkingen van

gebruik van kerkgebouwen zowel voor de kerkgemeenschappen zelf als in afstemming met de gemeente en de lokale samenleving.”

Tijdens een afsluitende bijeenkomst van vertegenwoordigers van de kerkgemeenschappen (waarbij ongeveer de helft van de kerken was vertegenwoordigd), samen met de gemeente Westerveld, werd gereflecteerd op de opbrengsten van het Kerkenvisietraject tot nu toe. Gezamenlijke conclusie was dat de invalshoeken wellicht iets verschillen, maar dat er meer overlap lijkt te zijn. Dat samen optrekken kansen biedt voor alle betrokkenen om hun doelstellingen te realiseren.

Noodzaak tot handelen

De opbrengst van het Kerkenvisietraject tot nu toe laat een heldere noodzaak tot handelen zien. In feite is het 0- scenario: “wat gebeurt er bij continuëring van het huidige gebruik?” in beeld gebracht. Dit scenario leidt tot een ongewisse uitkomst voor een groot deel van het

visie

religieuze erfgoed van Westerveld. Uit gesprekken met kerkbesturen kwam naar voren dat er slechts voor drie kerkgebouwen met zekerheid werd gesteld dat deze over 15 jaar nog in religieus gebruik zou zijn. De andere besturen geven aan hierover onzeker te zijn. Het niets-doen scenario is weinig veelbelovend en levert veel onzekerheid op voor zowel eigenaren van kerken in religieus gebruik als voor de kernen waar deze kerken worden gekoesterd, als voor de burgerlijke gemeente Westerveld.

Tegelijkertijd zijn er interessante kansen ontdekt in de ontwikkeling van de gemeente Westerveld en de regio, die mooie raakvlakken vertonen met wensen van kerkbestuurders of al in gang gezette bewegingen in of rond kerkgebouwen.

Van reactief naar proactief

Nu partijen elkaar hebben leren kennen en gezamenlijk een beeld hebben gevormd van de toekomstverwachtingen, bedreigingen én kansen kunnen we een volgende stap zetten. De opbrengsten van fase

1 van het Kerkenvisietraject bieden de kans om van een reactieve modus naar een proactieve modus te gaan. Op deze wijze kunnen wenselijke scenario's voor de toekomst actief worden uitgewerkt en gerealiseerd.

Visie

De Kerkenvisie Westerveld is niet alleen een visie, maar ook en vooral een oproep tot actie.

Kerkeigenaren en de gemeente Westerveld zouden hun krachten kunnen bundelen in een platform of werkgroep "Toekomst kerken in Westerveld", die op regelmatige basis bij elkaar komt (bijvoorbeeld één keer per jaar, of vaker als de omstandigheden dat vragen). Een voorbeeld: kerkbesturen die hierin kansen zien nemen actief deel en de gemeente Westerveld stelt hiervoor een contactambtenaar of accounthouder beschikbaar en de benodigde capaciteit ter ondersteuning. Raadsleden en andere partijen die kunnen bijdragen, kunnen evt. deelnemen. E.e.a. uiteraard in

overleg met de kerkbesturen.

Dit platform zal actief kansen voor kerken creëren en uitwerken. De wensen van kerken om maatschappelijk van betekenis te zijn of, wanneer dat noodzakelijk is, rekening houden met de beëindiging van het religieus gebruik, zijn uitgangspunt. Evenals de actuele thema's van de stad die raken aan kerken.

In eerste instantie wordt gedacht aan het stimuleren van nevenbestemmingen in kerken, door bijvoorbeeld:

1. Een project te starten voor het opzetten van een gezamenlijk matchingplatform voor aanbod van en vraag naar ruimten in kerken (passende activiteiten);
2. Onderzoek en/of pilots uit te voeren als onderdeel van een breder onderzoek door de gemeente Westerveld om op termijn meer maatschappelijke functies in kerkgebouwen onder te brengen en hier de bewoners van kernen bij te betrekken;

3. Subsidiemogelijkheden (ook van partijen buiten de gemeentelijke organisatie!) beter onder de aandacht te brengen;
4. Individuele kerken te helpen met het aanvragen van subsidies voor haalbaarheidsonderzoeken naar neven- en/of herbestemmingen en actief mee te denken en kansen aan te dragen bij deze onderzoeken.

Tegelijkertijd zal geanticipeerd worden op het moment dat meer kerkgebouwen aan nevenbestemming naast de religieuze functie of herbestemming toe zijn. Door gezamenlijk op te trekken zal hier meer gevoel bij ontstaan. Nevenbestemmingen kunnen geleidelijk groeien naar een herbestemming als dat onvermijdbaar is, voorkeur heeft het religieuze gebruik van kerkgebouwen. Of er kunnen zich kansen voordoen in de toekomst van Westerveld of de regio, die een natuurlijk moment vormen voor een kerkgemeenschap om het gebouw gaandeweg te gaan bij- of

herbestemmen. Bijvoorbeeld als maatschappelijke voorzieningen verplaatst kunnen worden. De betrokken kerkgenootschappen geven overigens nadrukkelijk aan dat zij niet de concurrentie zoeken met de bestaande dorpshuizen in de gemeente

Kansen om maatschappelijke voorzieningen naar kerken te verplaatsen - achtergrond

Maatschappelijke voorzieningen zijn bijvoorbeeld: voorzieningen op het gebied van zorg (denk aan een sociaal werker die kwetsbare bewoners of gezinnen bijstaat of een loket waar mensen terecht kunnen voor vragen over jeugdhulp, welzijn, zorg, schuldhulpverlening etc.), cultuur (podium voor toneelkunst, muziekschool), sport, vrije tijd/ sociaal contact (activiteiten om elkaar te ontmoeten, cursussen) of leren (studeren of huiswerk maken met begeleiding, examens).

Door deze functies gaandeweg in kerken onder te brengen, krijgen kerken betaalde nevenactiviteiten

door de week, juist als de kerkgebouwen vaak leeg staan. Ook komt er weer meer leven in de kerk, met activiteiten die qua waarden, passend zijn voor kerken. Uiteraard is het in belangrijke mate aan kerkeigenaren of zij dit een interessant scenario vinden dat, om te beginnen, het onderzoeken waard is!

Idee is dat de kerkgemeente gewoon kan doorkerken. Gaandeweg kunnen evt. meer functies naar het kerkgebouw verhuizen, als het goed bevalt. Op de lange termijn, mocht de kerkgemeenschap niet vitaal genoeg meer blijken, dan is wellicht een mooie nieuwe invulling voor het kerkgebouw gevonden. Onderweg wordt in gezamenlijkheid hiervoor een plan ontwikkeld. Waarin wensen en oplossingen op het gebied van functionaliteit, organisatie, financiën etc worden uitgewerkt.

De gemeente Westerveld zou hiervoor een intern ambtelijk overleg moeten opzetten, vergelijkbaar met het Strategisch Overleg Frederiksoord,

met als onderwerp 'Toekomst kerken in Westerveld'. In deze taskforce nemen vertegenwoordigers van verschillende beleidsafdelingen deel, zoals Maatschappelijk Vastgoed, Sociaal Domein, Cultuur, Erfgoed, Ruimtelijke Ontwikkeling etc. Deze taskforce werkt zaken uit die uit het externe platform komen en bereidt zaken voor, zoals:

- Een analyse van de behoefte aan maatschappelijke voorzieningen in kernen en wellicht een pilot, om samen met één kerk het idee uit te werken om voorzieningen over te hevelen;
- Een kansenverkenning voor culturele en toeristische voorzieningen, waar kerken aan mee kunnen doen en die tot opbrengsten en vitaliteit kunnen leiden;
- Het opnemen van aanwijzingen met betrekking tot religieus erfgoed in de omgevingsvisie, voor de bescherming van het religieuze erfgoed en om optimaal kansen voor gewenste ontwikkelingen te

- creëren;
- Het uitwerken van een handleiding voor ambtenaren op verschillende plekken in de gemeentelijke organisatie. De gemeente spreekt met één mond richting projectontwikkelaars, geloofsgemeenschappen die een ruimte zoeken, etc.

De gemeente Westerveld werkt aan een Omgevingsvisie die eveneens via participatie tot stand is gekomen. Inwoners geven aan dat het culturele erfgoed één van de belangrijkste onderwerpen in de gemeentelijke omgevingsvisie moet zijn en daar sluit deze kerkvisie goed op aan.

In zowel de omgevingsvisie als bovengenoemde handleiding zullen de volgende principes vanuit de gemeente Westerveld leidend zijn:

- De maatschappelijke bestemming van kerkgebouwen kan in beginsel niet gewijzigd worden. Kerkeigenaren worden opgeroepen om vroegtijdig in gesprek te gaan

met de gemeente om tot een goede uitkomst te komen.

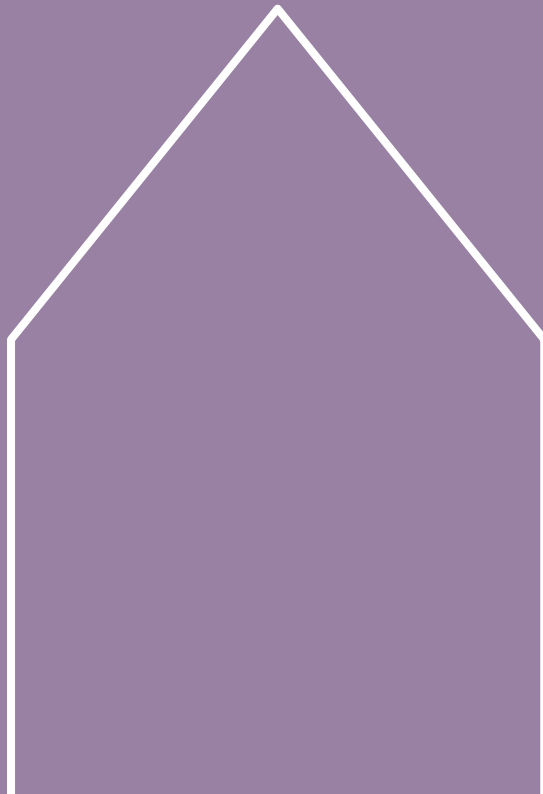
- Een uitzondering op dit uitgangspunt geldt voor niet-monumentale kerken.
- De gemeente Westerveld ambieert om de bijeenkomsten ontmoetingsfunctie van kerkgebouwen voor de kernen te koesteren.
- Onderzocht wordt met kerkbesturen en de gemeente Westerveld of Westerveld fasegewijs haar maatschappelijke vastgoed kan verplaatsen naar kerkgebouwen.

De bestuurlijke portefeuillehouder kan de raad namens het college van burgemeester en wethouders regelmatig voorzien van een korte terugkoppeling waardoor de raad ook betrokken blijft bij het onderwerp en het bestuurlijk draagvlak wordt versterkt. Als gezamenlijke toekomstplannen meer contour krijgen en verder ontwikkeld zijn. De gemeenteraad stelt middelen ter beschikking om het platform Toekomst

kerken Westerveld te faciliteren. Voor de uitvoering van projecten wordt ook een bijdrage van de kerkelijke deelnemers verwacht.

hoofdstuk 10

Aanbevolen acties voor kerkeigenaren en gemeente Westerveld in fase 2 van het kerkvisietraject:

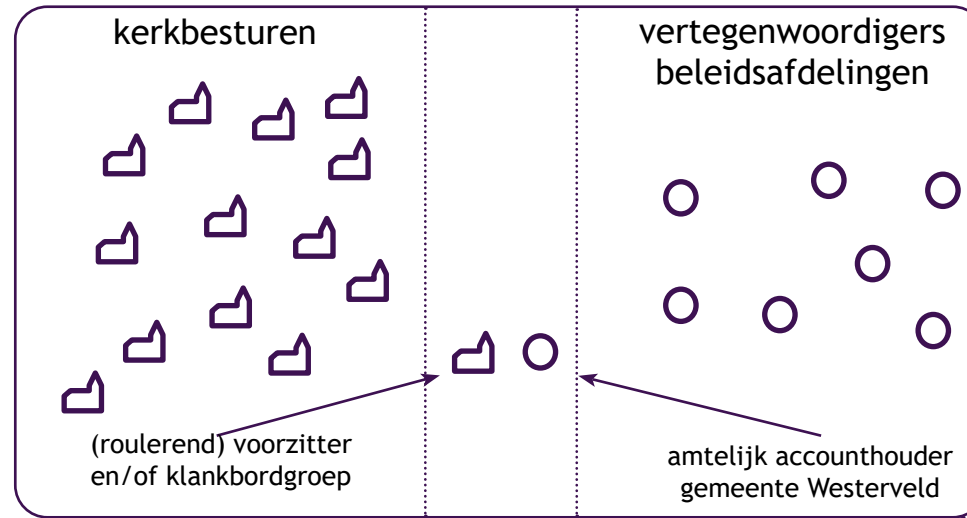

actieplan

kerkenvisie in actie

Acties

- doe mee aan werkgroep
- stap in bij gezamenlijke vervolgprojecten
- werk samen en bundel krachten
- gebruik contacten die zijn opgebouwd, bijv. gemeente
- betrek mensen uit de buurt (initiatievengroep)
- grijp het momentum van de kerkenvisie (nu aandacht)
- vraag een subsidie aan voor bij- of herbestemmingsonderzoek
- verduurzaam het gebouw en druk de stookkosten

Acties

- analyse behoefte maatschappelijke voorzieningen t.b.v. kerken
- uitvoeren onderzoek, met kerk en verplaatsen voorzieningen
- matchingsonderzoeken tussen kerken ondersteunen?
- aanwijzingen opnemen m.b.t. religieus erfgoed in de omgevingsvisie conform kerkenvisie
- handleiding uitwerken voor ambtenaren om als gemeente met 1 mond te spreken naar projectontwikkelaars, geloofsgemeenschappen die een ruimte zoeken etc.
- initiërend en inspirerend zijn
- ondersteun overige acties die uit werkgroep komen

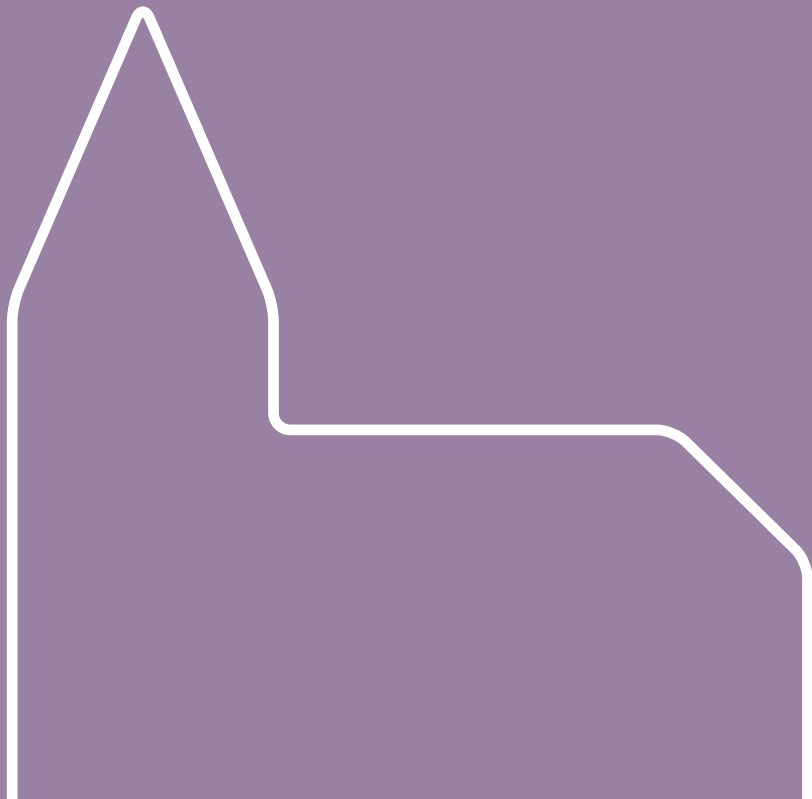
werkgroep kerkenvisie in actie

Acties

- leer elkaar kennen en deel ervaring
- samen projecten oppakken:
- promotie aanbod toeristische 'slechtweer voorzieningen'
- onderzoek om meer maatschappelijke functies in kerkgebouwen onder te brengen, bijvoorbeeld een dorpshuis
- help kerken met subsidieaanvragen voor haalbaarheidsonderzoeken naar neven- of herbestemmingen; gemeente denkt actief mee
- verduurzaming kerkgebouwen, kennisbijeenkomst
- culturele evenementen opzetten

hoofdstuk 11

15 kerkenpaspoorten

Legenda

MONUMENTALE STATUS

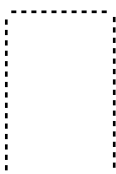
rijksmonument

gemeentelijk

beschermd
stads-/dorpsgezicht

niet beschermd

GROOTTE

klein
(<250 m²)

middel groot
(250-500 m²)

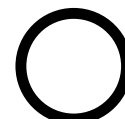

groot
(>500 m²)

zeer groot
(>1500 m²)

GEBRUIK

religieus gebruik

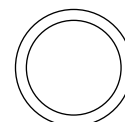
Christelijk

Joods

Islamitisch

leegstaand

herbestemd

MAATSCHAPPELIJKE NEVENACTIVITEITEN

weinig

middelmaat

veel

01

kerkenpaspoort

Pancratiuskerk

<i>Adres</i>	<i>Hoofdstraat 45-45a, Diever</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>ca. 1375</i>
<i>Architect</i>	<i>onbekend</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Gotiek</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>843m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Rijksmonument</i>

Nederlands Hervormde Kerk met later verhoogde romaanse toren en driebeukig schip uit verschillende perioden. De middenbeuk in de 15e eeuw verbouwd, het koor in de 15de eeuw vernieuwd. Inventaris: eiken preekstoel XVI-lc, herenbank XVIIIc, smeedijzeren houder met doopbekken. Eenklaviers orgel, in 1882 gemaakt door de Gebr. van Oeckelen met gebruikmaking van ouder materiaal. Klokkenstoel met gelui van twee klokken, waarvan een van J. Borchhardt, 1764, diam. 84,8 cm. en een moderne klok. Mechanisch smeedijzeren

torenuurwerk, 1656. De rijke bouwgeschiedenis vanaf de 15de eeuw is goed afleesbaar in de driebeukige kerk, waarbij de zijbeuken een ongelijke opzet kennen. Deze asymmetrie is karakteristiek voor deze kerk. Verder zijn op verschillende plekken overgangen te zien tussen het oude en relatief jongere metselwerk, wat bijdraagt aan de historische gelaagdheid van het gebouw.

02

kerkenpaspoort **Kruiskerk**

<i>Adres</i>	<i>Kruisstraat 1a, Diever</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>ca. 1975</i>
<i>Architect</i>	-
<i>Bouwstijl</i>	<i>traditioneel modernisme</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>878m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>geen</i>

De kerk bestaat uit een kerkzaal met enkele aaneengeschakelde bouwvolumes met ondersteunende functies en ruimtes. Het kerkgebouw ligt in het centrum van het dorp. De gevels zijn opgetrokken in traditionele materialen als metselwerk en houten kozijnen. De kerkzaal torent boven de andere volumes uit met een hoger zadeldak dat wordt bekroond door een klokkentoren. De voorgevel van de kerkzaal bestaat uit een moderne pui-in-vulling met glasstroken, waaromheen houten gevelbeschot.

De samengestelde zadeldaken zorgen voor een duidelijke herkenbaarheid van het kerkcomplex, maar tegelijkertijd voor een ruimtelijke inpassing in de gebouwde dorps omgeving.

03

kerkenpaspoort **Brugeskerk**

<i>Adres</i>	<i>Bruges 26, Dwingeloo</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>ca. 1980</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>traditionalisme</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>732m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>geen</i>

De zaalkerk aan de Bruges bestaat uit samengestelde bouwvolumes onder zadeldaken. De daken zijn voorzien van betonpannen die aan de onderzijde de gevel recht afsluiten. De metselwerken gevels zijn sober en traditioneel uitgevoerd. Het middenvolume met de kerkzaal kent een flink hogere nokhoogte, en is aan de voorzijde van een tuitgevel voorzien waarop een kruis prijkt. Het kerkcomplex voegt zich door het samenstel van bouwvolumes goed in de ruimtelijke omgeving van de woonwijk waar de kerk in

ligt. De entree is gesitueerd aan de straat en voorzien van een houten glaspui.

04

kerkenpaspoort

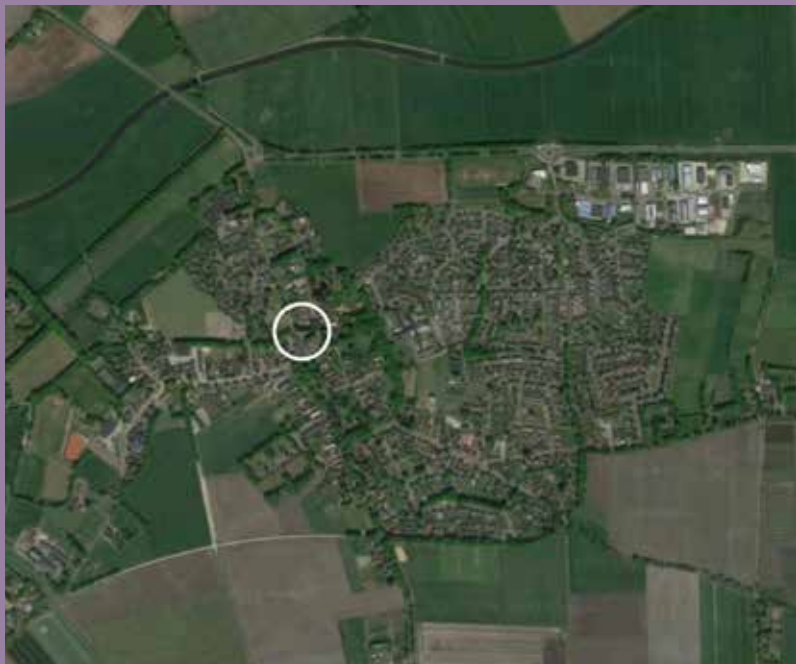
St. Nicolaaskerk

<i>Adres</i>	<i>Brink 29, Dwingeloo</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>ca. 1475</i>
<i>Architect</i>	<i>onbekend</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Gotiek</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>1563m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Rijksmonument</i>

Nederlands Hervormde Kerk. Eenbeukig gotisch gebouw uit de 15de eeuw. Wapenstein, ingemetseld in de noordmuur. 18de eeuws kaarsenkroontje. Orgel met Hoofdwerk en Bovenwerk, in 1886 door J. van Gelder gemaakt voor de Doopsgezinde Kerk te 's-Gravenhage. Later uitgebreid door G. van Leeuwen. In 1964 gerestaureerd en overgeplaatst naar Dwingeloo. Op een steunbeer van de kerk is een metalen zonnewijzer aangebracht met opschrift: K.H. (K = Kairos = het (juiste) tijdstip, H = Helios = zon).

De vrije ligging in het dorps hart van Dwingeloo in combinatie met de uivormige torenspits maken deze kerk tot een zeer karakteristiek kerkgebouw. De relatie tussen het gebouw en de historische kern is evident aanwezig en kan als een kernwaarde worden beschouwd van deze eenbeukige zaalkerk.

05

kerkenpaspoort

Clemenskerk

<i>Adres</i>	<i>Uffelterkerkweg 1, Havelte</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>1310</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Gotiek</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>5052m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Rijksmonument</i>

Nederlands Hervormde Kerk met schip ontstaan door verhoging in de 14e eeuwse van de voorafgaande romaanse stenen gewelven. Koor uit de 15de eeuw. In 1855 uitgebreid met een Bovenwerk. Van Oeckelen maakte gebruik van ouder pijpwerk en kas-onderdelen. In 1897 geplaatst in Havelte. In de onmiddellijke nabijheid van de kerk twee zgn. duivelsroosters (apart monumentnummer 454877), een aan de zuidwestzijde van de toren en een aan de noordoostzijde van het koor. Deze gaven toegang tot het kerkhof en bevonden zich in de inmiddels verdwenen omheining of ommuring. Op een steunbeer in de zuidgevel van

de kerk is een marmeren zonnewijzer ingemetseld, gedateerd 1805, signering: AV D W.

De in schoon metselwerk opgetrokken eenbeukige kerk is voorzien van een vierkante toren onder een met leien gedekt tentdak met aangebouwde rechthoekige traptoren onder een met leien gedekt lessenaarsdak. De langshevels van de kerk worden geleed door gemetselde steunberen waartussen spitboogvensters met natuurstenen traceringen en glas-in-lood. De koorluiting is drieledig en voorzien van twee spitboogvensters. De kerk is gedekt met oranje dakpannen.

06

kerkenpaspoort

Eben Haëzerkapel

<i>Adres</i>	<i>Leggeloo 32, Dwingeloo</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>1916</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Eclectisch</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>78m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Gemeentelijk monument</i>

Dit kleine zaalkerkje heeft een vrije ligging aan de weg van het gehucht Veldhuizen richting de doorgaande provinciale weg N855. De traditioneel opgetrokken metselwerken gevels zijn ter plaatse van de langshevels van de kapel voorzien van vier rondboogvensters met roedeverdeling. De kapel wordt gedekt door een met grijze pannen gedekt zadeldak. Aan de voorzijde een lager en smaller entreeportaal met eigen zadeldak. De voorgevel van de kapel heeft twee smallere rondboogvensters aan

weerszijden van het entreeportaal. Centraal in de top van de gevel een rondboogvenster met daaronder een ingemetselde gevelsteen. De kapel is aan de achterzijde voorzien van een iets lagere en verspringende aanbouw die van recenter datum is. Deze lagere aanbouw is van een schilddak voorzien.

07

kerkenpaspoort

Gereformeerde Kerk

<i>Adres</i>	<i>Hoofdweg 59, Nijensleek</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>1934</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Traditionalisme</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>191m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Gemeentelijk monument</i>

Deze in traditionele stijl gebouwde zaalkerk ligt langs het dorpslint van Nijensleek en bestaat uit een rechthoekige zaalkerk met metselwerken gevels met trasraam en een fors zadeldak met kleine nokruiter met klokkenstoel. De voorgevel bestaat uit een tuitgevel en is voorzien van een groot rond venster met glas in lood boven het risalerende entreeportaal onder zadeldak. Twee vierkante vensters flankeren aan beide zijden dit portaal dat voorzien is van openslaande houten entree-

deuren. In de top van de gevel van het entreeportaal prijkt een kruis. De zijgevels van de zaalkerk zijn voorzien van vier vensterassen met geheel links een laag vierkant vensters en drie hoge rechthoekige vensters ter plaatse van de kerkzaal. Aan de achterzijde van de kerk bevindt zich een lagere aanbouw. De daken zijn voorzien van grijze dakpannen.

08

kerkenpaspoort

Nederlands Hervormde Kerk

<i>Adres</i>	<i>Schoolstraat 5, Uffelte</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>1910</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Traditionalisme</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>73m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Gemeentelijk monument</i>

Deze kleine zaalkerk ligt aan de rand van een woonwijk en is op rechthoekig grondplan gebouwd. De metselwerken gevels zijn in sobere donkere baksteen opgetrokken. Het zadeldak is belegd met orangerode dakpannen en aan de voorzijde bevindt zich een kleine houten klokkenstoel met tentvormig dakje. De voorgevel bestaat uit een topgevel waarvan de zijden uitgevoerd zijn in eenzelfde schuine hoek als de vijf steunberen in de zijgevels. Centraal in de voorgevel zijn de dubbele openslaande entreedeuuren geplaatst onder een rondboog. Rondom de entree zijn enige decoraties in het metselwerk aangebracht, in de vorm van uitkragende bakstenen en een uitkragend gemetselde rondboog die de boog van de en-

tree volgt. Aan weerszijden van de entree bevindt zich een smal rondboogvenster, centraal in de top van de gevel een gekoppeld smal rondboogvenster, geplaatst in een licht verdiepte rondboognis. Tussen deze nis en de entree is een gevelsteen ingemetseld. De topgevel wordt beëindigd door een eenvoudige rollaag. De zijgevels zijn geleed door vijf traveeën, waarbij de eerste vier grenzend aan de voorgevel zijn uitgevoerd met rondboogkerkvensters. Tussen de vensters zijn steunberen gemetseld. In de vijfde travee van de rechter zijgevel is een deur aangebracht met bovenlicht, waarboven een rondboogversiering die de contour van de rondboogkerkvensters volgt.

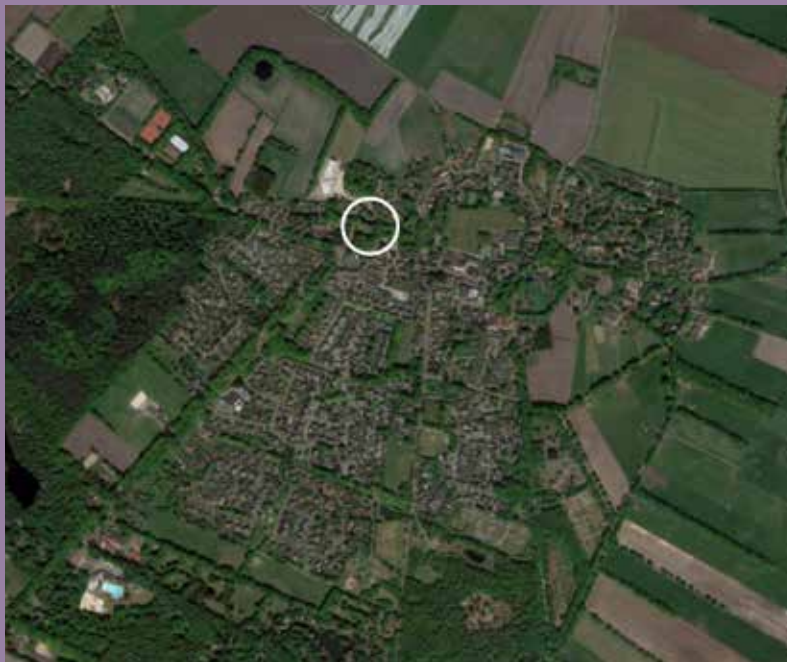

09

kerkenpaspoort

Johannes de Doperkerk

<i>Adres</i>	<i>Lesturgeonplein 4, Vledder</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>ca. 1425</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Gotiek</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>1662m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Rijksmonument</i>

Nederlands Hervormde Kerk. Eenvoudig gotisch gebouw. Schip en koor uit twee perioden der 15de eeuw. Inventaris: preekstoel XVIIIc.

De Johannes De Doperkerk bestaat uit een forse gemetselde kerktoren op vierkant grondplan onder zadeldak tussen twee tuitgevels. De toren kent vier geledingen, waarbij het gevelmetselwerk een steen uitkraagt tussen de eerste en tweede geleding, uitgevoerd in een bogen. Bij de overgangen van de tweede naar de derde en van de derde naar de vierde geleding, springt het gevelmetselwerk een steen terug en is daarbij voorzien van een schuin gemetselde waterslag.

Bij de derde en vierde geleding zijn schalmgaten gemetseld ten behoeve van de kerkklokken. Het grondplan van de kerk is in hoofdopzet rechthoekig en breder dan de kerktoren. Na drie traveeën versmalt de kerk zich richting het koorgedeelte. De zijgevels zijn voorzien van gemetselde steunberen met gemetselde afzaten en geleden de gevel in traveeën. Tussen de steunberen zijn spitsboogvormige kerkvensters aangebracht met gemetselde traceringen. De daken van kerk en toren zijn belegd met donkergrijze dakpannen. Op de nok van de kerktoren en de kooromgang prijken twee kruizen.

10

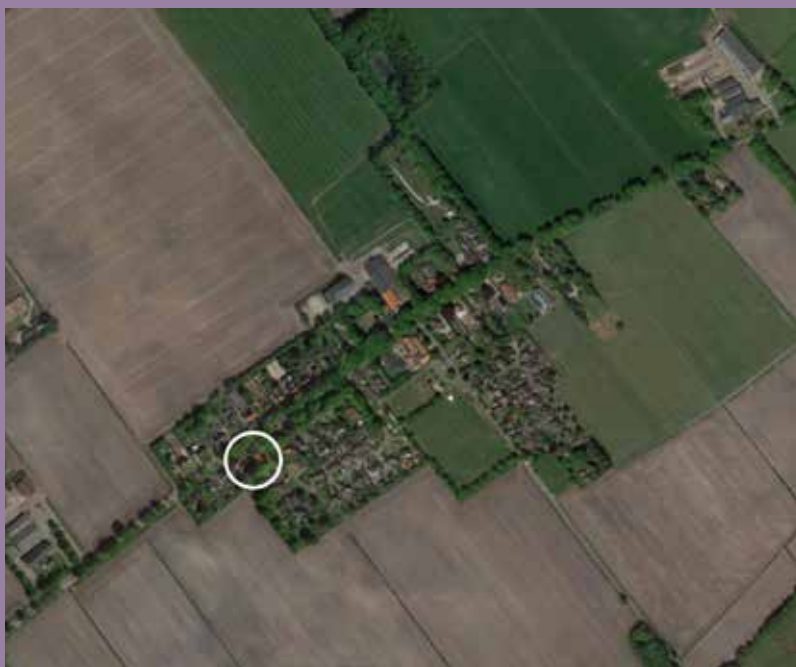
kerkenpaspoort

Hersteld Hervormde Kerk

<i>Adres</i>	<i>P.W. Janssenlaan 16a, Vledderveen</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>1934</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Traditionalisme</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>140m²</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Geen</i>

Deze kleine zaalkerk ligt langs een dorpslint aan de rand van een kleine woonwijk. De in metselwerk opgetrokken kerkzaal aan de voorzijde is sober en eenvoudig uitgevoerd en is gedekt onder een met oranje pannen gedekt zadeldak. Aan de voorzijde bevindt zich op de nok een kleine houten klokkenstoel met afgestompt spitsvormig houten dakje. Het gevelmetselwerk bestaat uit een trasraam in bruinrode baksteen en daarboven metselwerk in een lichtere, bruingelige steen. Centraal in de voorgevel bevinden zich openslaande rechthoekige entreeduren en centraal in de top van de gevel vier smalle, aan de bovenzijde en vanuit het midden naar buiten toe omlaag afgeschuinde

vensters onder een puntvormige rollaag. Tussen de vensters en de entreeduren ligt een rechthoekig vlak licht verdiept in het metselwerk en witgeschilderd waarop de naam EBEN HAEZER kapel 1934 is aangebracht. De zijgevels bestaan uit drie traveeën, onderling gescheiden door gemetselde steunberen. Per travee zijn twee liggende rechthoekige vensters aangebracht, vlak onder de dakgoot van het zadeldak. Aan de achterzijde van de kapel is een eenlaagse aanbouw in baksteen onder plat dak geplaatst. In deze aanbouw is een entree deur en asymmetrisch enkele vensters geplaatst in afwijkend formaat van de kapel. Kapel en aanbouw zijn intern met elkaar verbonden.

11

kerkenpaspoort

Protestantse Kerk

<i>Adres</i>	<i>Oosteinde 31, Wapserveen</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>1803</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Neogotiek</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>192m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Rijksmonument</i>

Deze zaalkerk is gelegen aan het dorpslint van Wapserveen en verving een oudere kerk. Bijzonder aan dit kerkje is de extern geplaatste houten klokkenstoel. Op nagenoeg rechthoekig grondplan geplaatste eenvoudige zaalkerk met topgevel en driezijdige koorsluiting. De gevels zijn opgetrokken in schoon metselwerk. In de langsgevels zijn ieder vier spitsboogvensters aangebracht, voorzien van glas-inlood en deels gebrandschilderd glas. Voor de topgevel is een houten klokkenstoel geplaatst.

Inventaris: preekstoel XVIIIc met kaarsenarm. Het orgel is in 1965 gebouwd door G.A.C. de Graaf (Amsterdam). De luiken zijn beschilderd door F.W.A. van der Veen uit Havelte, het linker luik met een voorstelling van Genesis 19, 26, het rechter luik met een voorstelling van Openbaringen 21 en 22. Het orgel van De Graaf verving een orgel uit 1910 van Van der Molen (Steenwijk). De kerkruimte is voorzien van een houten tongewelf en houten balken die de ruimte overspannen en de dakconstructie dragen.

12

kerkenpaspoort

Het Koloniekerkje

<i>Adres</i>	<i>Koningin Wilhelminalaan 53, Wilhelminaoord</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>1851</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Neoclassicisme</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>198m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap, verhuurd aan exploitanten</i>
<i>Functie</i>	<i>Bijeenkomstfunctie (niet-religieus)</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Rijksmonument</i>

Eenvoudig 19e eeuws eenbeukig bakstenen WATERSTAATSKERKJE (eerste steen 1851), bekroond door eenvoudig torentje bestaande uit houten ophaal met galmgaten, bekroond door ingesnoerde met leien beklede naaldspits voorzien van windvaan. Het koor is driezijdig gesloten. De ingangspartij risaleert enigszins terwijl de hoeken door pilasters worden benadrukt. De rondboogvensters, met houten tracering, liggen in iets verzonken velden; het geheel wordt gedekt door een met blauwe pannen belegd driezijdig schilddak. Geschilderde gietijzeren goten. In de linkerzijmuur stichtingssteen met opschrift en stichtingsdatum. Klokkendoel met klok van Petit en Fritsen, 1819, diam. 38 cm. Gebouw behorende tot de koloniegebouwen van de Maatschappij van Weldadigheid. De voorge-

vel van de kerk is witgepleisterd en bevat klassieke elementen als blokpleisterwerk en hoekpilasters. De dubbele entreeuren worden omlijst en aan de bovenzijde afgesloten door een rechte stuclijst. De langsgevels en achtergevel bestaan uit schoon metselwerk. De langsgevels zijn in vijf traveeën door pilasters geleed en voorzien van vijf rondboogvensters. De achterzijde van de kerk is driezijdig opgetrokken en omsluit het koor. In de twee schuine gevelvlakken zijn rondboogvensters aangebracht, de achtergevel is dicht uitgevoerd ter plaatse van het preekstoelte. Het interieur (XIX B) is zeer sober; houten preekstoel en enige houten banken. Eenklaviersmechanisch orgel met aangehangen pedaal, gemaakt door H. van der Molen uit Steenwijk in 1904.

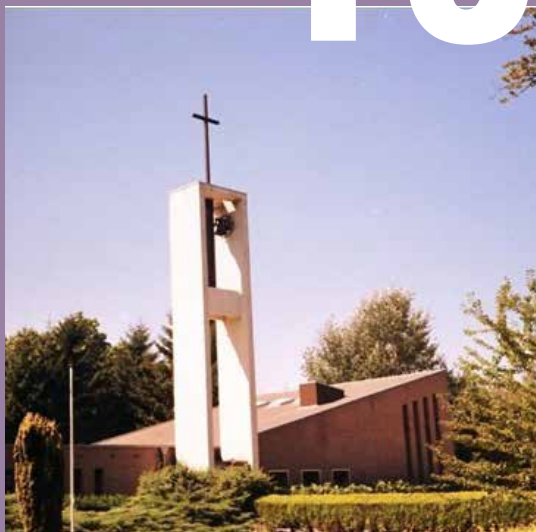

13

kerkenpaspoort

Heilige Johannes de Evangelist

<i>Adres</i>	<i>Koningin Wilhelminalaan 48,</i>
<i>Wilhelminaoord</i>	
<i>Bouwjaar</i>	<i>1964</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Wederopbouw</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>508m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Geen</i>

Langs een doorgaande weg gelegen Wederopbouwkerk die een oudere voorganger verving. Het kerkgebouw bestaat uit een modern vormgegeven bakstenen volume op rechthoekig grondplan met een deels plat dak en een deels schuin aflopend lessenaarsdak. In het schuine dakvlak is een verbijzondering aangebracht als architectonisch element. Ter hoogte van de ingang is een externe klokkenstoel in beton neergezet waarop een kruis prijkt. De voorgevel zichtbaar vanaf de doorgaande weg is ingedeeld met

drie vierkante vensters links van het midden en geheel rechts, ter hoogte van de hoogoplopende zijde van het dak, vier omhooglopende smalle vensters. Boven de drie vierkante vensters is in witte letters de tekst 'Parochie v/d H. Johannes Apostel en Evangelist' opgenomen. De gele baksteen en architectonische vormgeving in combinatie met de extern geplaatste klokkenstoel in wit geschilderd beton zorgen voor een markante verschijning van het kerkgebouw.

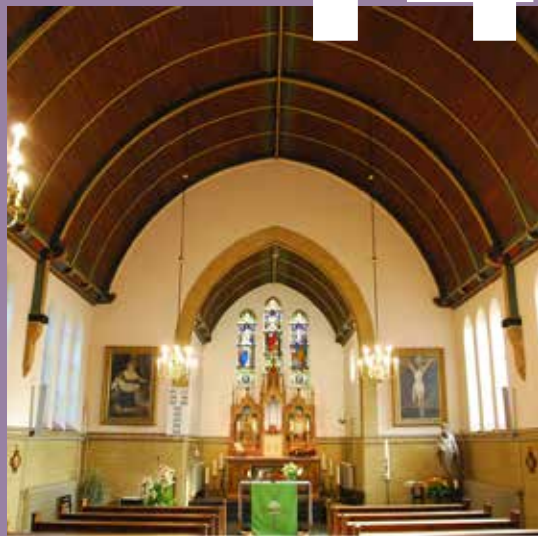

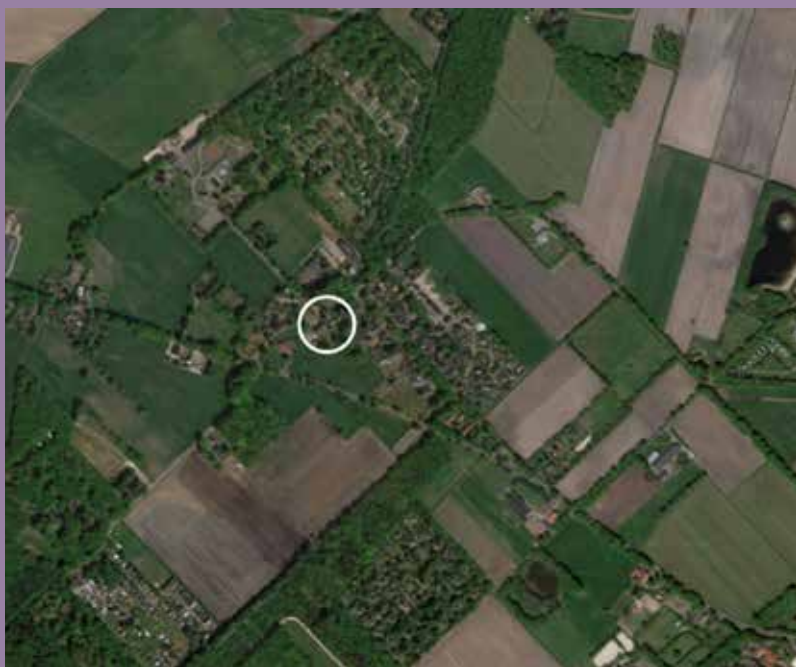
14

kerkenpaspoort

St. Andreaskerk

<i>Adres</i>	<i>Dorpsstraat 31, Zorgvlied</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>1923</i>
<i>Architect</i>	<i>H. Bijl</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Traditionalisme</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>235m2</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Rijksmonument</i>

Zaalkerk van vijf traveeën met absis en toren. Gevelopbouw met gemetselde plint, hardstenen afzaten en opgaand metselwerk. De symmetrisch ingedeelde voorgevel heeft een vooruitspringende toren waarin een spitsboogvormig portaal met korfboogvormige dubbele paneeldeur met naald, sluitsteen en gebrandschilderd glas-in-lood. In de terugliggende gevelvlakken van de kerk alsmede op de verdieping van de toren een smal glas-in-lood raam. Aan drie zijden van de toren twee spitsboogvormige galmgaten met klankborden; daarboven (aan vier zijden) ronde nissen, uitkragend metselwerk naar de gootlijst en een ingesnoerde achtkantige spits belegd met leien en een sierlijke naald met haantje. De zijgevels uitgevoerd met steunberen en

per travee drie spitsboogvensters met gekleurd glas-in-lood; bloklijst onder de eenvoudige opklossen gedragen gootlijst. Zaddeldak met leien (maasdekking). Aan de oostzijde is de topgevel bekroond met inzwenkend metselwerk waarin een kruis. Tegen de oostgevel een rechthoekige absis met in beide zijden een gekleurd glas-in-lood venster en in de topgevel een drietal gebrandschilderde glas-in-lood spitsboogvensters. Kerk van cultuurhistorisch belang vanwege de functie en betekenis in verband met de Maatschappij van Weldadigheid, van architectuurhistorisch belang vanwege de vormgeving en de gaafheid van in- en exterieur alsmede van stedenbouwkundig belang vanwege de beeldbepalende ligging.

kerkenpaspoort

Kapel Obadja

<i>Adres</i>	<i>Dorpsstraat 5, Zorgvlied</i>
<i>Bouwjaar</i>	<i>1904</i>
<i>Architect</i>	<i>-</i>
<i>Bouwstijl</i>	<i>Eclecticisme</i>
<i>Oppervlakte</i>	<i>91m²</i>
<i>Soort eigenaar</i>	<i>Kerkgenootschap</i>
<i>Functie</i>	<i>Kerk</i>
<i>Monumentale status</i>	<i>Rijksmonument</i>

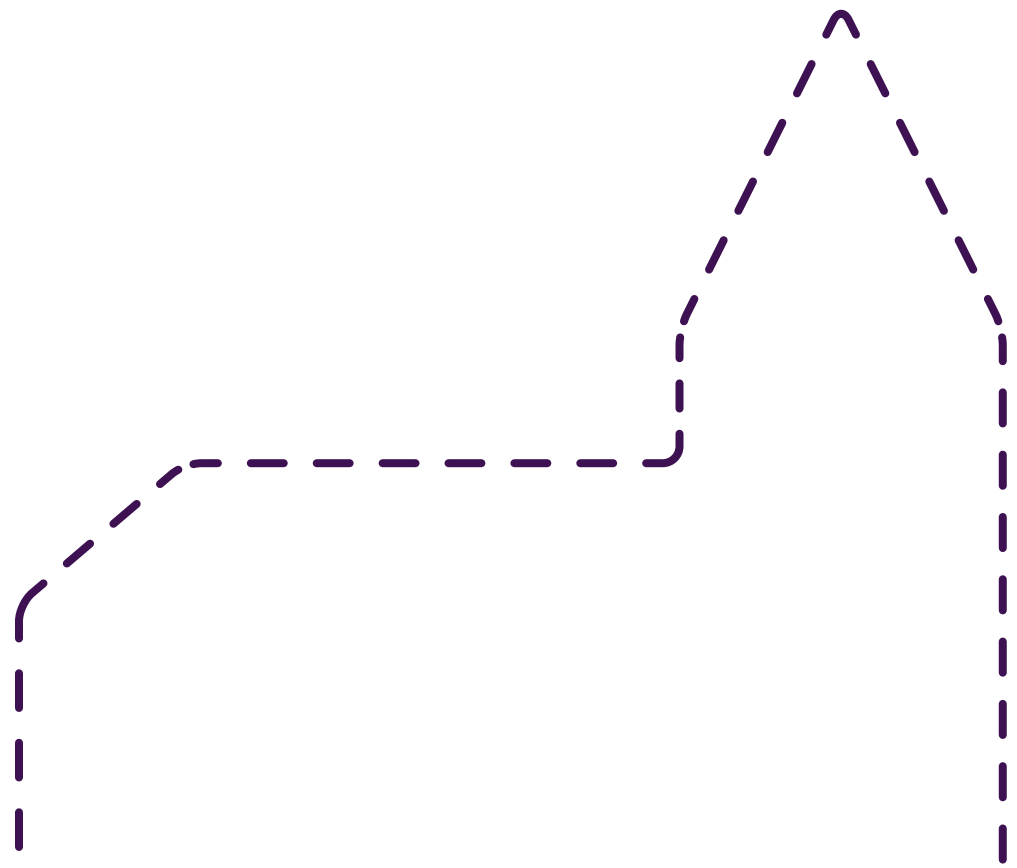
Kapel opgezet als zaalkerkje met halfsteens muur bekleed met verticale kraalschroten en gedekt door een zadeldak met achterschild voorzien van geglaazuurde muldenpan, eenvoudige zinken mastgoten. Symmetrisch ingedeelde voorgevel met dubbel openslaande deur met sierhengel en naald; rondboog bovenlicht. Eenvoudige deuromlijsting met een op klossen geplaatst fronton waarop houten sierelementen (zon). Aan weerskanten een drielichtsvenster met driepasmotief. Topgevel met dito venster, houten blokklijst onder windveer; dakruiter. Oostelijke zijgevel met drie oorspronkelijke en twee toegevoegde vensters alle voorzien

van negenruits ramen, een kalf en een halfrond drieruits bovenlicht (een vierde oorspronkelijk venster is vervangen door een nooduitgang). De westelijke zijgevel bevat vier oorspronkelijke en een toegevoegd venster (als in oostgevel) alsmede een klein wc-raam. Zuidgevel is blind en heeft een gietijzeren vergaarbak en hemelwaterafvoer. Klokkenstoel met klok van een anonieme gieter, 1765, diam. 31 cm. Kapel van cultuurhistorisch en architectuurhistorisch belang vanwege het type, het materiaalgebruik en de vormgeving. Mede van belang vanwege het reeds beschermde orgel. De kapel heeft unicitetswaarde.

De grootst mogelijke zorgvuldigheid is betracht bij het samenstellen van dit rapport. Echter voor onvolledigheden met betrekking tot deze rapportage, op welke grond dan ook, kan COUP B.V. en/of de samenstellers daarvan op geen enkele wijze verantwoordelijk worden gesteld. De door u verstrekte persoonlijke gegevens in verband met de opdracht zullen niet aan derden verstrekt worden. Op de inhoud en de presentatie van deze rapportage berust een intellectueel eigendomsrecht van COUP B.V.

Gemeente Westerveld
Raadhuislaan 1
7981 EL DIEVER

in samenwerking met:
Hylkema Erfgoed B.V.
Mariahoek 4
3511 LD UTRECHT
www.hylkemaerfgoed.nl
&
COUP B.V.
Professor Snijdersstraat 2
2628 RA DELFT
www.coup-group.com

met dank aan:
kerkeigenaren en andere
betrokken partijen

december 2021